

**UCHWAŁA NR XLII/211/2017
RADY GMINY PAWŁOSIÓW**

z dnia 10 października 2017 r.

**w sprawie przyjęcia „Gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2017-2020”
dla Gminy Pawłosiów.**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1875) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.), po zasięgnięciu opinii Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Rada Gminy Pawłosiów uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny program opieki nad zabytkami na lata 2017 - 2020”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Pawłosiów.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodnicząca Rady Gminy

Marta Szumińska

Załącznik do uchwały Nr XLII/211/2017

Rady Gminy Pawłosiów

z dnia 10 października 2017 r.

GMINA PAWŁOSIÓW

Gminny program opieki nad zabytkami na lata 2017-2020

Pawłosiów, maj - czerwiec 2017 r.

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	s. 1
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	s. 2
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	s. 3
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	s. 11
4.1. Strategiczne cele państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	s. 11
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	s. 14
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	s. 20
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	s. 20
5.2. Charakterystyka zasobu i analiza stanu dziedzictwa kulturowego gminy	s. 25
5.2.1. Charakterystyka gminy	s. 25
5.2.2. Zarys historii gminy	s. 25
5.2.3. Krajobraz kulturowy gminy	s. 39
5.2.4. Zabytki nieruchome	s. 40
5.2.5. Wykaz zabytków nieruchomych włączonych do gminnej ewidencji zabytków	s. 45
5.2.6. Zabytki ruchome	s. 51
5.2.7. Zabytki archeologiczne	s. 51
5.2.8. Wykaz stanowisk archeologicznych włączonych do gminnej ewidencji zabytków	s. 52
5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	s. 65
5.2.10. Dziedzictwo niematerialne	s. 66
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	s. 68
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO, ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	s. 69
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	s. 72
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	s. 75
9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	s. 76
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	s. 78
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	s. 82
12. BIBLIOGRAFIA	s. 85

1. WSTĘP

Gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy Pawłosiów został sporządzony zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z póź. zm.).

Głównym beneficjentem realizacji programu opieki nad zabytkami jest lokalna społeczność, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrożenia. Odnosi się to zarówno do właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych jak i do wszystkich mieszkańców gminy.

Przedmiotem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami jest problematyka związana z ochroną dziedzictwa kulturowego Gminy Pawłosiów.

Celem sporządzenia programu jest:

- nakreślenie zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami,
- pomoc w aktywnym zarządzaniu zasobami składającymi się na dziedzictwo kulturowe gminy,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- wprowadzenie różnorodnych działań edukacyjnych,
- zwiększenie dostępności zabytków gminy dla mieszkańców i turystów,
- wzmocnienie w lokalnej społeczności świadomości wspólnoty kulturowej.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę prawną do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami stanowi Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z póź. zm.) Ustawa ta w art. 87 ust.3 określa m.in. kto zobligowany jest do sporządzenia programu oraz cele jakie powinien on zawierać.

W myśl: art. 87.1. i art. 87.2. program obowiązuje przez cztery lata, służy celom określonym w ustawie, jest zatwierdzany przez radę gminy po wcześniejszym uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, powinien zostać opublikowany w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym a z realizacji programu wójt gminy sporządza co dwa lata sprawozdania, przedstawiane radzie gminy.

Przyjęte przez ustawodawcę cele to:

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3.

UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Kwestię ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce reguluje Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ((tj. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.), Ustawa Zasadnicza z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.) oraz inne ustawy.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.) zawiera uregulowania dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami w następujących przepisach:

Art. 5.

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6.

Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Art.86.

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

Ustawa z dnia 23 lipca 20003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.) jest głównym aktem prawnym, regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

Należy tu wspomnieć następujące przepisy w.w. Ustawy:

Art. 3.

Definiuje szereg pojęć, w tym:

- **zabytek** jako „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”,

-**zabytek nieruchomy** jako „nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1”;

-**zabytek ruchomy** jako „rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1

-**zabytek archeologiczny** jako „zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną

z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”,

- **historycznego układu urbanistycznego lub ruralistycznego,**
- **historycznego zespołu budowlanego,**
- **krajobrazu kulturowego,**
- **otoczenia.**

Artykuł 3. definiuje również pojęcie prac i badań przy zabytkach, w tym: prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane w rozumieniu przepisów prawa budowlanego, badania konserwatorskie, badania architektoniczne, badania archeologiczne oraz pojęcie instytucji kultury wyspecjalizowanej w opiece nad zabytkami.

Art. 4

Wyznacza działania administracji publicznej w kierunku ochrony zabytków tj. „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnienie zadań ochrony w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art.6.

Wyznacza zabytki podlegające ochronie bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi;
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi
 - c) dziełami architektury i budownictwa;
 - d) dziełami budownictwa obronnego;
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi;
 - f) cmentarzami;
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni;
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i urządzeniami świadczącymi o kulturze materialnej,

- charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki rozwoju cywilizacyjnego;
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. 2012 poz. 642 i poz. 908 oraz Dz.U. 2013 poz. 829);
 - f) instrumentami muzycznymi;
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
 - b) cmentarzyskami;
 - c) kurhanami;
 - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7.

Wyznacza następujące formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 16 ust.1

Wyznacza radę gminy jak organ władny aby utworzyć park kulturowy, którego celem jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz terenów, na których znajdują się obiekty charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podjęcie przez radę gminy uchwały o utworzeniu parku kulturowego powinno być uprzednio zaopiniowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art. 17.

Ustala zakazy i ograniczenia jakie mogą obowiązywać na terenie parku kulturowego. Mogą one dotyczyć:

- prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, handlowej, lub usługowej;
- zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;

- umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków, które nie są związane z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków dotyczących ochrony porządku i bezpieczeństwa, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- składowania lub magazynowania odpadów.

Art. 18.

Stanowi, iż kwestie ochrony i opieki nad zabytkami powinny być uwzględnione przy tworzeniu następujących dokumentów: „aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego”. W dalszej części określa, że przy tworzeniu wyżej wymienionych dokumentów należy: uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania mające na celu opiekę nad zabytkami, przywrócić im jak najlepszego stanu oraz ochronę zabytkom przy realizacji inwestycji.

Art. 19.

Stanowi, że:

1) W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się szczególności ochronę:

- a) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- b) innych zabytków nieruchomości znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- c) parków kulturowych.

1a) W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności:

- zabytki nieruchome i ich otoczenie wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

2) W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3) W studium i planie, których mowa w ust. 1, ustala się, zależnie od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

Art. 20

Stwierdza konieczność uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów i zmian w wojewódzkich i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 21

Określa, że ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22

Mówi iż:

- Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
- Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
- Włączenie do ewidencji karty ewidencyjnej zabytku ruchomego nie wpisanego do rejestru wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
- Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.
- W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
 - a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
 - b) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
 - c) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 89

Mówi iż organami ochrony zabytków są:

- 1) Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Do Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wydano następujące akty wykonawcze:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej

i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę, niezgodnie z prawem (Dz.U. 2011 nr 113 poz. 661).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. 2011 nr 89 poz. 510).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1991 nr 60 poz. 256).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U. 2014 poz. 110).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz.U. 2014 poz. 399).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. 2004 nr 212 poz. 2153).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie „odznaki za opiekę nad zabytkami” (Dz.U. 2004 nr 124 poz. 1304).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. 2004 nr 124 poz. 1302).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków (Dz.U. 2004 nr 75 poz. 706).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. 2004 nr 71 poz. 650).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 nr 30 poz. 259).

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w wielu obowiązujących ustawach takich jak:

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. 2015 poz. 1515). W art.7 ust. 1. pkt. 9 wyżej wymienionej ustawy zostały określone zadania własne gminy: „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne gminy obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. 2015 poz. 199), określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji

rządowej. Stanowi iż w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym należy uwzględnić m.in.: walory architektoniczne i krajobrazowe, wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego.

- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2013 poz. 1409) normalizuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych działaniach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, w tym tych o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. 2013 poz. 1232 z późn. zm.), określa zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zróżnicowanego rozwoju.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2015 poz. 1651), reguluje min. kwestie wycinki i pielęgnacji drzew na obszarach objętych ochroną konserwatorską.
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. 2015 poz. 1774), ustala postępowanie wobec nieruchomości objętych ochroną konserwatorską i stwierdza, że opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki jest celem publicznym.
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 2012 poz. 406), precyzuje działalność kulturalną, jako działalność polegającą na upowszechnianiu i ochronie kultury. Wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej tj.: teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki, ośrodki badań i dokumentacji różnych dziedzin kultury. Określa, że mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działalności inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat ten sprawują również jednostki samorządu terytorialnego. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. 2014 poz. 1118), określa, że gminy mogą być wspierane przez organizacje pozarządowe działające na rzecz ochrony zabytków.

Zasady ochrony zbiorów muzealnych, archiwalnych i bibliotecznych zostały zawarte w następujących aktach:

- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. 2012 poz. 987 z późn. zm.), która określa zasady funkcjonowania muzeów, cele jakie powinny

spełniać muzea tj.: chronić dobra kultury, informować o wartościach i treściach zbiorów, upowszechniać wartości historii, nauki, kultury; kształtować wrażliwość poznawczą i estetyczną. Ustawa definiuje muzeum jako jednostkę organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysków.

- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. 2012 poz. 642 z późn. zm.), która stwierdza, że zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego, zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki.
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwaliach (t.j. Dz.U. 2015 poz. 1446), której przepisy regulują ochronę zasobów archiwalnych.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Na szczeblu krajowym podstawowymi dokumentami wskazującymi cele polityki państwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego są:

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014 – 2017

Podstawę prawną opracowania ww. programu stanowi art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Program ten przyjęty został Uchwałą NR 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest programem rozwoju w rozumieniu określonym w art. 15 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (t.j. Dz.U. 2014 poz. 1649). Program ten uwzględnia odniesienia do innych strategii zintegrowanych i kluczowych dokumentów planistycznych państwa oraz Unii Europejskiej.

Za realizację Krajowego programu opieki nad zabytkami odpowiada minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. W jego imieniu zadania te wykonuje Generalny Konserwator Zabytków oraz podległe mu jednostki wyspecjalizowane.

Główny cel Krajowego programu opieki nad zabytkami stanowi wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków.

Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

1. wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce;
2. wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków;
3. tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Dla realizacji celów szczegółowych wyznaczone zostały następujące kierunki działania.

- **Cel szczegółowy 1:**

Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce.

- kierunek działania 1

Porządkowanie rejestru zabytków ruchomych (księgi rejestru A i C).

- kierunek działania 2

Przygotowanie ratyfikacji Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa

- podwodnego.
- kierunek działania 3
Wprowadzenie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych.
 - kierunek działania 4
Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.
 - kierunek działania 5
Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków nieruchomych.
 - kierunek działania 6
Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (księga rejestru A i C).
 - kierunek działania 7
Realizacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenie dla dziedzictwa archeologicznego.
- **Cel szczegółowy 2:**
Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków.
 - kierunek działania 1
Wzmocnienie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach.
 - kierunek działania 2
Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną.
 - kierunek działania 3
Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków.
 - kierunek działania 4
Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.
 - **Cel szczegółowy 3:**
Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.
 - kierunek działania 1
Przygotowanie ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro 2005.
 - kierunek działania 2
Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych.
 - kierunek działania 3
Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu.
 - kierunek działania 4
Zwiększenie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Część rozwiązań na rzecz ochrony zabytków przewidziano w formie zadań wypracowanych w procesie wdrażania Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014 – 2017 z perspektywą włączenia uzgodnionych rozwiązań do Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2018 – 2020.

Uzupełnieniem Krajowego programu jest system dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków.

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2013

Program ten jest dokumentem mającym na celu wdrożenie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w sferze spuścizny kulturowej Polski. Program przyjęty przez Radę Ministrów 21.09.2004r został w 2005 r. rozszerzony o opracowanie stanowiące wydłużenie jego ważności czyli Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020.

Jest to dokument określającym zasady polityki kulturowej państwa. Przedstawiona w powyższym opracowaniu perspektywa sytuuje kulturę i jej rozwój w ścisłym powiązaniu z rozwojem ekonomicznym, a także tworzy podstawy do traktowania kultury jako stymulatora rozwoju. Celem strategicznym ww. dokumentu jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. W strategii zapisano również cele cząstkowe tj.

- wzrost efektywności zarządzania sferą kultury;
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury;
- zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju kultury;
- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury;
- poprawa warunków działalności artystycznej;
- efektywna promocja twórczości;
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków;
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Program ten - jeden z kilku- jest poświęcony działaniom podejmowanym w materialnej sferze polskiej spuścizny kulturowej.

Głównym celem programu jest uznanie zasobów dziedzictwa kulturowego za podstawę rozwoju kultury i jej upowszechniania.

Zasoby te są potencjałem regionów, który służy wzrostowi konkurencyjności i atrakcyjności dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

Program wyznacza cele strategiczne państwa w kwestii ochrony zabytków takie jak:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami;
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa;
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej;
- ograniczenie uznawalności konserwatorów przez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie;
- intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

Wojewódzki Program Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2014 – 2017

Program ten został przyjęty uchwałą Nr XLII/846/14 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 stycznia 2014 r., i jest to kolejna aktualizacja dokumentu.

Powyższy dokument zawiera ogólną charakterystykę zasobu materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ocenę jego stanu, analizę mocnych i słabych stron oraz istniejących szans i zagrożeń.

Założenia Programu zostały zaktualizowane w oparciu o dokonane analizy w zakresie: aktualnych tendencji dotyczących ochrony dziedzictwa, oceny zmian w stanie zachowania zabytków w stosunku do stanu sprzed czterech lat oraz kierunków rozwoju polityki regionalnej Województwa Podkarpackiego. Więcej uwagi poświęcono obiektom najcenniejszym oraz działaniom skierowanym na wzmocnienie tożsamości regionalnej oraz zachowanie dziedzictwa świadczącego o historycznej wielokulturowości regionu. Wskazano następujące priorytety i kierunki działań:

Priorytet I

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

Kierunek działań 1

- Rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych i ochrona układów ruralistycznych.

Kierunek działań 2

- Zachowanie tożsamości regionalnej i lokalnej oraz historycznej wielokulturowości regionu.

Kierunek działań 3

- Tworzenie parków kulturowych jako forma ochrony krajobrazu kulturowego.

Priorytet II

Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako czynniki rozwoju społeczno – gospodarczego województwa.

Kierunek działań 1

- Ochrona obiektów zabytkowych o szczególnej wartości, wpisanych oraz predysponowanych do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO oraz Listę Pomników Historii.

Kierunek działań 2

- Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

Kierunek działań 3

- Wzmocnienie poziomu ochrony zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej.

Kierunek działań 4

- Opieka nad zabytkami ruchomymi.

Kierunek działań 5

- Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet III

Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości.

Kierunek działań 1

- Rozpoznawanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach.

Kierunek działań 2

- Działania szkoleniowe oraz promocja i edukacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu.

Kierunek działań 3

- Tematyczne szlaki turystyczne.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego

Plan został przyjęty uchwałą Nr XLVIII/522/02 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 30 sierpnia 2002 r. W odniesieniu do środowiska naturalnego i kulturowego przyjął on m. in. takie zasady zagospodarowania przestrzennego jak:

- zasada maksymalnej integracji działań na rzecz ochrony środowiska, w szczególności walorów krajobrazowych, przyrody, ochrony bioróżnorodności przyrody i krajobrazu kulturowego w sferze badawczej, społeczno – gospodarczej i ekonomicznej oraz w wojewódzkich programach sektorowych, na obszarach trans granicznych i na obszarach stykowych z sąsiednimi województwami;

- przeznaczenie obszarów predysponowanych do ochrony przyrodniczej i krajobrazowej oraz obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe o różnym reżimie ochronnym, oparte o dokładne rozpoznanie zasobów, waloryzację terenu i określenie odporności środowiska na antropopresję;
- tworzenie spójnego systemu poprzez rozwój wielkoprzestrzennych obszarów ochrony środowiska naturalnego i kulturowego;
- promocja obszarów koncentracji walorów turystycznych, zespołów i obiektów turystycznych, zespołów i obiektów zabytkowych w celu ich gospodarczego wykorzystania;
- ograniczenie negatywnych skutków działania infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe;
- ochrona zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego;
- łagodzenie konfliktów społecznych związanych z tworzeniem systemu prawnej ochrony środowiska naturalnego i ochrony kontekstu przestrzennego cennych obiektów i zespołów kultury materialnej.
- W Programie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego zawarto cele polityki przestrzennej województwa w odniesieniu do środowiska naturalnego i kulturowego, obejmują one min.:
- utrzymanie ciągłości kulturowej, zachowanie i ochrona unikatowych wartości kulturowych regionu w celu zaspokojenia potrzeb ludności regionu i jego elementu atrakcyjności turystycznej;
- aktywną i kompleksową ochronę i wykorzystanie przestrzeni atrakcyjnej turystycznie, zintegrowanie ochrony walorów krajobrazowych oraz wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego i kultury materialnej i niematerialnej.

Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego – Podkarpackie 2020

Strategia przyjęta została Uchwałą Nr XXXII /697/13 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 26 sierpnia 2013 r.

Perspektywy rozwoju przedstawione w Strategii, zakładają że w 2020 r. Województwo Podkarpackie będzie obszarem zrównoważonego rozwoju gospodarczego, wykorzystującym wewnętrzne potencjały oraz trans graniczne położenie, zapewniającym wysoką jakość życia mieszkańców. Procesy te mają być oparte o poprawę dostępności komunikacyjnej oraz o wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań technologicznych, produktowych, organizacyjnych i dzięki inwestycjom zewnętrznym.

Jako cel główny Strategii przewidziano efektywne wykorzystanie zasobów wewnętrznych i zewnętrznych dla zrównoważonego i inteligentnego rozwoju społeczno – gospodarczego. Sprecyzowano przy tym cele strategiczne:

CEL 1. - Rozwijanie przewag regionu w oparciu o kreatywne specjalizacje jako przejaw budowania konkurencyjności krajowej i międzynarodowej.

CEL 2. – Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego jako czynników: innowacyjności regionu oraz poprawy poziomu życia mieszkańców.

CEL 3. – Podniesienie dostępności oraz poprawa spójności funkcyjno – przestrzennej jako element budowania potencjału rozwojowego regionu.

CEL 4. – Racjonalne i efektywne wykorzystanie zasobów z poszanowaniem środowiska naturalnego sposobem na zapewnienie bezpieczeństwa i dobrych warunków życia mieszkańców oraz rozwoju gospodarczego województwa.

W zakresie kultury i dziedzictwa kulturowego przewidziano jako cel: rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. Dla realizacji tego celu wyznaczono kierunki działań:

- tworzenie warunków dla zapewnienia możliwie równego i powszechnego dostępu do oferty kulturalnej, w tym do kultury wysokiej;
- wzmocnienie wizerunku regionu, w tym Rzeszowa, jako centrum kultury opartego m.in. na wydarzeniach kulturalnych o znaczeniu międzynarodowym oraz budowanie marek m.in. instytucji i imprez kulturalnych;
- ochrona, promocja i zarządzanie dziedzictwem kulturowym regionu.

Program Rozwoju Kultury w Województwie Podkarpackim na lata 2010 – 2020

Program przyjęto uchwałą Nr XVI/876/10 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 20 kwietnia 2010 r. W poniższym opracowaniu ujęto zagadnienia kultury regionu od wybranych dokumentów programowych określających długoterminowe kierunki działania, poprzez analizę stanu kultury w chwili obecnej, aż do wyznaczenia celów strategicznych rozwoju kultury w najbliższej dekadzie. Biorąc pod uwagę dziesięcioletnią perspektywę programowania opracowano następujące cele strategiczne programu rozwoju kultury w Województwie Podkarpackim:

- ochrona dziedzictwa kulturowego;
- edukacja kulturalna;
- wsparcie dla społecznego ruchu kulturalnego;
- nowoczesne technologie w kulturze;
- dostosowanie istniejącej infrastruktury kulturalnej do obowiązujących standardów i trendów światowych
- promocja województwa poprzez kulturę w kraju i poza jego granicami
- zwiększenie uczestnictwa w kulturze poprzez zinstytucjonalizowane formy aktywizacji różnych środowisk

Realizacja celów ma szansę usankcjonować znaczenie dziedzictwa kulturowego dla przyszłości regionu.

Strategia zrównoważonego rozwoju powiatu jarosławskiego na lata 2014 – 2020

W zaplanowanych kierunkach rozwoju powiatu wytyczono m.in. obszar infrastruktury technicznej i operacyjnej oraz rolnictwo, ekologię i ochronę środowiska. W tym pierwszym zakresie postawiono na poprawę i rozwój infrastruktury turystycznej, sportowej oraz ochronę dziedzictwa kulturowego. Do zadań szczegółowych zaliczono podtrzymywanie lokalnych tradycji kulturalnych, wspieranie twórców ludowych, promocję różnorodności kulturowej. W obszarze wykorzystania środowiska dla celów turystyki i ekoroelnictwa zaproponowano podnoszenie atrakcyjności turystycznej regionu i działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego. Zadania szczegółowe to renowacja zabytków, modernizacja, doposażenie i ochrona dóbr kultury, budowa i rozbudowa szlaków turystycznych, obiektów infrastruktury sportowej i rekreacji.

Dokument ten zauważa, że duża liczba obiektów zabytkowych na terenie powiatu stanowi istotny potencjał dla rozwoju turystyki obniżony jednak przez zły stan zachowania zabytków.

W ramach obszaru strategicznego KAPITAŁ LUDZKI wyodrębniony został PRIORYTET IV: Tworzenie warunków do zwiększenia dostępności do kultury i sportu oraz dbałość o dziedzictwo kulturowe.

W priorytecie tym, zwrócono uwagę, że utożsamianie się społeczności z zamieszkiwanym przez nią obszarem uważane jest za jeden z ważniejszych czynników jego rozwoju. Podtrzymywanie lokalnych tradycji kulturowych spowoduje zachowanie tożsamości regionalnej, która jest określana jako jedna z głównych składowych procesu unowocześniania warunków życia. Proces ten wymaga zrównoważenia rozwoju jako podstawy trwałej polityki społecznej, kulturalnej i przestrzennej, a także zachowania dziedzictwa kulturowego, rewaloryzacji i rewitalizacji kulturowej środowiska. Dokonywać się ono powinno poprzez zachowanie i odbudowę dziedzictwa kulturowego, wspieranie twórczości artystycznej oraz ochronę krajobrazu kulturowo-przyrodniczego. Działania prowadzone w tym kierunku to między innymi:

- wspieranie udostępniania dorobku kultury;
- propagowanie wiedzy o regionie wśród młodzieży szkolnej (organizacja wycieczek turystyczno-krajoznawczych, wyznaczanie „szlaków kulturowo-historycznych”);
- ochrona dóbr kultury materialnej (w szczególności zabytków nieruchomych, tak architektury miejskiej, jak i wiejskiej oraz zabytków ruchomych - wytworów sztuki czy rzemiosła);
- zachowanie innych wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń;
- wspieranie twórczości artystycznej o znaczeniu regionalnym i lokalnym poprzez patronat nad występami, konkursami;

W ramach obszaru strategicznego INFRASTRUKTURA TECHNICZNA wyodrębniony został PRIORYTET I: Rozwój infrastruktury komunikacyjnej i technicznej.

Priorytet ten zakłada między innymi, że rozwój systemu transportu i infrastruktury technicznej wpłynie na poprawę warunków życia mieszkańców, zwiększy zainteresowanie potencjalnych inwestorów i turystów. Poprawa i rozwój infrastruktury turystycznej, sportowej oraz ochrona dziedzictwa kulturowego uwzględnia m.in. inwestycje zmierzające do rozwoju systemu informacji kulturalnych. Dbałość o zabytki kultury i dobra kultury, w tym renowacja i konserwacja obiektów o wartości historycznej, kulturalnej i artystycznej, przyczyni się do wzmocnienia więzi kulturalno-społecznych mieszkańców, rozwoju turystyki i poprawy wizerunku regionu. Zauważono również, że konieczna jest modernizacja i doposażenie ośrodków kulturalnych, rozumiane m.in. jako podniesienie walorów użytkowych budynków, sprawności techniczno-ekonomicznych, możliwość obsługi osób niepełnosprawnych, wsparcie instytucji kultury przy zakupie zbiorów muzealnych, prowadzeniu prac archeologicznych. Poprawa bazy sportowej i turystycznej powinna następować poprzez budowę, rozbudowę i modernizację infrastruktury sportowej i rekreacyjnej, budowę szlaków turystycznych, przyrodniczych i architektonicznych. Działanie obejmuje także wsparcie tworzenia infrastruktury towarzyszącej obiektom turystycznym i sportowym. Dzięki wyznaczonym i specjalnie oznaczonym trasom zwiększy się zainteresowanie regionem potencjalnych turystów, wzrośnie świadomość znaczenia walorów kulturalnych, przyrodniczych i turystycznych wśród mieszkańców powiatu oraz przyjezdnych.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEG

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny program opieki nad zabytkami jest zgodny z dokumentami gminnymi takimi jak : Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pawłosiów, miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego oraz strategiami rozwoju poszczególnych miejscowości.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pawłosiów

Studium zostało przyjęte Uchwałą nr XXXII/193/2002 Rady Gminy Pawłosiów z dnia 20 sierpnia 2002 r. Dokument ten stanowi zasadnicze opracowanie wyznaczające politykę rozwoju przestrzennego Gminy Pawłosiów, w tym również polityki samorządu w zakresie ochrony zabytków, krajobrazu i stanowisk archeologicznych.

Powyższe Studium zostało podzielone na 2 części:

- Część I - Studium – Uwarunkowania Rozwoju Gminy Pawłosiów
- Część II- Studium – Kierunki Zagospodarowania Przestrzennego i Polityka Przestrzenna Gminy Pawłosiów

W I-szej części Studium, w rozdziale nr 5 został omówiony stan i zasoby dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy.

Za najcenniejsze uznano zespoły dworsko-parkowe w Pawłosiowie, Cieszacinie Wielkim i Ożańsku, oraz pozostałości zespołów dworskich w Kidałowicach i Cieszacinie Małym. Zwrócono również uwagę na zabytkowe kapliczki i cmentarze, licznie występującą jeszcze drewnianą zabudowę wiejską oraz znajdujące się na terenie Gminy zasoby archeologiczne.

W wyniku analizy środowiska kulturowego przedstawiono następujące wnioski:

1. Rozszerzenie wykazu obiektów wpisanych do rejestru zabytków.
2. Wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej: A, B, K, E i OW.

W II-giej części Studium, w rozdziale nr 10 omówiono kierunki ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy.

W rozdziale tym uznano, że podstawowym zadaniem kierunków ochrony zasobów kulturowych jest wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej. Stwierdzono również, że zasady ochrony zasobów kulturowych mogą być zróżnicowane

pod względem zakazów, nakazów i rygorów w zależności od obiektów, ich stanu zachowania, czy wielkości.

Zaznaczono też, że wszelkie kierunki działania mają na celu zachowanie relikwów przeszłości, jednak w pierwszej kolejności opieką należy otoczyć obiekty i zespoły objęte ścisłą ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków.

Przedstawiono następujące wnioski:

- Utrzymanie istniejących stref ochrony dla obiektów posiadających wpis do rejestru zabytków.
- Rozszerzenie wykazu obiektów wpisanych do rejestru zabytków o relikty zabudowy podworskiej w Kidałowicach oraz pozostałości zespołu dworskiego w Cieszacinie Małym.
- Wyznaczenie stref ochrony; A, B, K, E i OW w celu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego.

Zasięgi przestrzenne stref ochrony przedstawiono na załączniku graficznym do Studium.

Założono, że w **strefie ochrony „A”** (pełna ochrona konserwatorska historycznej struktury przestrzennej) działalność konserwatorska powinna zmierzać do rewaloryzacji zachowanych elementów, uczytelnienia i rekonstrukcji elementów zniekształconych, prawidłowego uzupełnienia struktury i usunięcia elementów dysharmonizujących.

Strefę ochrony „A” utrzymano dla obiektów podlegających ochronie na podstawie wpisu do rejestru:

1. **Cieszacin Wielki** – Zespół dworsko-parkowy.
2. **Ożańsk** – Zespół dworsko-parkowy.
3. **Pawłosiów** – Zespół dworsko-parkowy.

Ponadto zaproponowano wprowadzenie strefy „A” dla następujących obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków:

1. **Kidałowice** – pozostałości zespołu dworsko-parkowego.
2. **Cieszacin Mały** – pozostałości zespołu dworsko-parkowego.

W **strefie ochrony „B”** (Pośrednia ochrona konserwatorska zachowanych elementów układu przestrzennego w zakresie zaplanowania skali i bryły zabudowy) działalność konserwatorska powinna zmierzać do rekonstrukcji obiektów o wartościach kulturowych i na dostosowaniu nowej zabudowy do historycznej kompozycji terenu.

Strefę ochrony „B” wyznaczono dla następujących historycznych układów ruralistycznych wsi z zachowanymi elementami zabudowy drewnianej mieszkaniowej i zagrodowej:

- 1. Cieszacin Mały,**
- 2. Cieszacin Wielki,**
- 3. Kidałowice,**
- 4. Pawłosiów.**

Działalność w **strefie ochrony „K”** (ochrona krajobrazu integralnie związanego z zespołem lub obiektem zabytkowym) powinna polegać na zachowaniu krajobrazu naturalnego, oczyszczeniu terenu z elementów zniszczonych, wprowadzeniu funkcji rekreacyjnych lub reprezentacyjnych.

Strefę ochrony „K” wyznaczono dla znajdujących się na terenie gminy zabytkowych cmentarzy oraz następujących założeń dworsko-parkowych:

- 1. Cieszacin Mały,**
- 2. Cieszacin Wielki,**
- 3. Kidałowice,**
- 4. Ożańsk,**
- 5. Pawłosiów.**

W **strefie ochrony „E”** (ochrona ekspozycji zespołów i obiektów zabytkowych) wprowadzono zakaz wznoszenia obiektów kubaturowych względnie ograniczenia gabarytów zabudowy.

Strefę tę wprowadzono dla następujących zespołów dworsko-parkowych objętych strefą „A” oraz posiadających wpis do rejestru zabytków:

- 1. Cieszacin Wielki,**
- 2. Ożańsk,**
- 3. Pawłosiów,**
- 4. Kidałowice.**

Strefa „OW” (obserwacji archeologicznej) obowiązuje dla wszystkich obszarów z zarejestrowanymi stanowiskami archeologicznymi oraz w rejonach o potencjalnych możliwościach odkrywczych. Działalność konserwatorska powinna zmierzać do zapewnienia ochrony zabytków i stanowisk archeologicznych.

Ocena Zmian w Zagospodarowaniu Przestrzennym Gminy Pawłosiów w latach 2010-2014

Ocenę zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Pawłosiów przyjęto Uchwałą nr V/20/15 Rady Gminy Pawłosiów z dnia 26.02.2015 r. w sprawie oceny aktualności Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego obowiązujących na obszarze Gminy Pawłosiów

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że cele i polityka przestrzenna Gminy Pawłosiów a także główne kierunki rozwoju przestrzennego Gminy są aktualne. Jednocześnie stwierdzono konieczność uzupełnienia (aktualizacji) studium,

w zakresie dostosowania ustaleń w nim zawartych do przepisów obowiązującej ustawy oraz aktualnych potrzeb inwestycyjnych związanych z rozwojem społeczno-gospodarczym Gminy.

W sferze dziedzictwa kulturowego stwierdzono, że zawarte w studium zapisy wymagają rozszerzenia/uzupełnienia o zagadnienia dotyczące ochrony dóbr kultury współczesnej.

Strategia Rozwoju Gminy Pawłosiów na lata 2015-2020

Strategia przyjęta została Uchwałą nr XVIII/92/16 Rady Gminy Pawłosiów z dnia 26 lutego 2016 r. w sprawie Aktualizacji Strategii Rozwoju Gminy Pawłosiów na lata 2015-2020. Dokument ten określa główne, długoterminowe cele działań, cele pośrednie oraz metody ich osiągnięcia.

Konieczność opracowania strategii wynika z:

- zakończenia okresu ważności dokumentu określającego kierunki rozwoju Gminy Pawłosiów „Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Pawłosiów 2004-2006 z perspektywą na lata 2007-2013”,
- chęci określenia głównych kierunków rozwoju Gminy Pawłosiów na podstawie uwarunkowań lokalnych, z uwzględnieniem Strategii Europa 2020, Średniookresowej strategii rozwoju kraju (do 2020) oraz Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020,
- konieczności wskazania celów operacyjnych i strategicznych dla Gminy Pawłosiów w kontekście możliwości pozyskiwania środków zewnętrznych w perspektywie finansowej 2014-2020.

Strategia Rozwoju Gminy Pawłosiów uwzględnia sytuację społeczno-gospodarczą i ma na celu pokazanie procesów jakie zachodzą w obszarach życia Gminy, panujące tendencje oraz wskazanie pozycji gminy na tle powiatu i regionu. Ponadto ma za zadanie przeprowadzenie analizy SWOT i na jej podstawie określenie celów strategicznych oraz metod ich realizacji wraz ze wskazaniem dostępnych źródeł finansowania i monitoringiem.

W wyniku przeprowadzonej analizy - w obszarach odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do opieki nad zabytkami - stwierdzono, że obszar Gminy cechuje duża atrakcyjność turystyczna, ciekawa i intrygująca historia, miejsca o dużych wartościach historycznych oraz unikatowe pomniki przyrody, które mogą przyciągnąć turystów.

Wśród najatrakcyjniejszych obiektów wymieniono zespoły dworskie w Pawłosiu, Ożańsku i Cieszacinie Wielkim oraz pozostałości założenia dworskiego w Cieszacinie Małym. Ponadto zwrócono uwagę, że na terenie Gminy odbywają się cykliczne imprezy kulturalne promujące lokalną historię i tradycje.

Do słabych stron zaliczone zostało niedostosowanie do potrzeb turystów przestrzeni i obiektów potencjalnie atrakcyjnych turystycznie. Zaś do największych zagrożeń zaliczono brak wykorzystania potencjału turystycznego oraz pogorszenie się stanu zabytków.

W sferze ochrony zabytków określono następujące cele:

- W Priorytecie inwestycyjnym – **Strefa społeczna**, w celu strategicznym 3 – **Zwiększenie atrakcyjności gminy jako obszaru odpowiedniego do zamieszkania**- wyodrębniono cel operacyjny – **Zwiększenie poziomu integracji społecznej i kulturalnej mieszkańców gminy**, w którym między innymi zaplanowano remont i modernizację historycznego, nieużytkowanego budynku szkolnego w Kidałowicach.
- W Priorytecie inwestycyjnym – **Turystyka**, w celu strategicznym – **Wzrost atrakcyjności turystycznej gminy**, zaplanowano kompleksowy remont i rewitalizację pałacu oraz parku w Cieszacinie Wielkim.

Sołeckie Strategie Rozwoju

Obecnie dla terenu gminy opracowane zostały dwie Sołeckie strategie rozwoju wsi dla miejscowości Kidałowice oraz dla miejscowości Tywonia.

Sołecka Strategia Rozwoju Wsi Kidałowice została przyjęta Uchwałą Nr XXXV/190/2017 Rady Gminy Pawłosiów z dnia 27 kwietnia 2017 r.

Dokument ten zawiera Plan i program odnowy wsi Kidałowice na lata 2017 – 2023, w którym uwzględniono remont znajdujących się na terenie Kidałowic historycznych kapliczek jako elementów mających wartość dla tożsamości wsi i wartości życia wiejskiego.

Sołecka Strategia Rozwoju Wsi Tywonia została przyjęta Uchwałą Nr XVIII/89/16 Rady Gminy Pawłosiów z dnia 26 lutego 2016 r.

Opracowanie to zawiera plan i program odnowy wsi Tywonia na lata 2013 – 2023. W dokumencie tym uwzględniono remont znajdującej się na terenie Tywoni historycznej kapliczki wraz z zagospodarowaniem jej otoczenia jako elementu mającego wartość dla tożsamości wsi i wartości życia wiejskiego.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Pawłosiów

Na obszarze Gminy Pawłosiów obowiązuje aktualnie czternaście miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego przyjętych przez Radę Gminy w latach 1995-2014. Plany pokrywają około 30,5 ha stanowiących jedynie 0,6% całkowitej powierzchni Gminy.

Ze wszystkich obowiązujących planów tylko jeden wprowadza zapisy odnoszące się do ochrony dziedzictwa kulturowego. Jest to dokument przyjęty Uchwałą nr XLIX/276/14 Rady Gminy Pawłosiów z dnia 7 sierpnia 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Nr 1/2012” Pawłosiów – Maleniska.

W planie ustalono strefę ochrony konserwatorskiej „B” dla zachowanych obiektów zabytkowych sąsiadującego założenia podworskiego w Pawłosiu.

Ponadto w obszarze strefy „B” nakazano ograniczenie wysokości budynków do dwóch kondygnacji.

5.2.

Charakterystyka zasobu i analiza stanu dziedzictwa kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka Gminy

Gmina Pawłosiów położona jest we wschodniej części województwa podkarpackiego, w powiecie jarosławskim. Graniczy ona z miastem Jarosławiem (od północnego-wschodu) oraz gminami wiejskimi Jarosław (od południowego wschodu), Chłopice i Roźwienica (od południa), Zarzecze (od zachodu) i Przeworsk (od północnego zachodu). Gmina Pawłosiów zajmuje powierzchnię 48 km², a w jej skład wchodzi 10 miejscowości: Cieszacin Wielki, Cieszacin Mały, Kidałowice Maleniska, Ożańsk, Pawłosiów, Szczytna, Tywonia, Widna Góra i Wierzbna.

Obszar gminy leży w dorzeczu Sanu, wzdłuż którego ukształtowało się szerokie obniżenie tworzące mezoregion nazywany Doliną Dolnego Sanu. Głównymi ciekami wodnymi są potoki: Szewnia i Miła (dopływy Sanu) oraz Serwatówka (dopływ Mleczy).

Teren ten, historycznie wykształcony na osi traktu krakowskiego, jest pomostem łączącym Europę Zachodnią z Ukrainą i innymi krajami byłego Związku Radzieckiego. Jest to obszar ściśle związany z miastem Jarosław, które stanowi dla gminy również ośrodek obsługi wyższego rzędu z rozwiniętymi systemami: opieki zdrowotnej, szkolnictwa średniego i wyższego, usług kulturalnych

5.2.2. Zarys historii gminy

CZASY NAJDAWNIEJSZE

Początki dziejów obszaru dzisiejszej Gminy Pawłosiów, tak jak i całej ziemi jarosławskiej nie są dokładnie znane. Bytność człowieka na tym terenie już w czasach prehistorycznych potwierdzają stanowiska archeologiczne będące przeważnie śladami osadnictwa ale również osadami, cmentarzyskami i kurhanami. Stanowią one ślady zamieszkiwania tych obszarów przez ludy różnych epok i kultur począwszy od neolitu (4000 - 1800 p.n.e.) aż do okresu średniowiecznego i nowożytnego. Niewątpliwie jako pierwsze na tym terenie musiały się pojawić koczujące plemiona myśliwskie, z czasem zastępowane przez ludność przybyłą z południa, prowadzą osiadły tryb życia i zajmująca się rolnictwem oraz pasterstwem.

Powstałe w owym czasie najstarsze, stałe już ośrodki osadnicze pokryły się kolejno w ciągu wieków nowymi osadami, powstających wśród różnych zmian ludnościowych o różnej kulturze, począwszy od neolitu poprzez epokę brązu (1800 - 700 p.n.e.) do epoki żelaza (700 p.n.e.- 700 n.e.).

Okolo 100 roku n.e. na terenie gminy zaznaczyły się wpływy kultury rzymskiej. Miało to niewątpliwie związek z istnieniem w tym czasie silnego imperium

rzymskiego, a także z greckimi i rzymskimi karawanami kupieckimi wędrującymi przez Jarosław i okolice na szlaku solno-bursztynowym od Bałtyku do Morza Czarnego.

U progu średniowiecza w IV i V w. n.e. niespokojne czasy tzw. wędrówek ludów przerwały stosunkowo spokojny okres bytowania ludności miejscowej, a w VI w n.e. obszar ten opanowały plemiona słowiańskie.

Przez pewien czas omawiane tereny znajdowały się pod wpływami ruskimi (wchodziły w skład Rusi Czerwonej będącej częścią Księstwa Halicko-Włodzimierskiego) oraz stanowiły obszar rywalizacji polsko-węgierskiej. W 1338 r. bezpotomny książę halicki Jerzy II uznał Kazimierza Wielkiego za dziedzica Rusi. Po śmierci Kazimierza Wielkiego jego następcą, a jednocześnie król Węgier, przyłączył Ruś Czerwoną do Węgier. Konflikt polsko-węgiersko-litewski o przynależność tych terenów ostatecznie zakończyło małżeństwo króla Polski – Jadwigi Andegaweńskiej z Wielkim Księciem Litewskim - Władysławem Jagiełłą. W 1387 r. Jadwiga Andegaweńska ogłosiła akt przyłączenia Rusi do Korony i tym samym związała te ziemie już na trwałe z Polską.

RYS HISTORYCZNY POSZCZEGÓLNYCH MIEJSCOWOŚCI

CIESZACIN MAŁY:

W pierwszym okresie rozwoju sięgającym XV w. Cieszacin mały i Cieszacin Wielki stanowiły jedną miejscowość nazywaną Cieszacinem. Jako osobne jednostki wyodrębniły się w późniejszym czasie. W XV w. Cieszacin był prywatną wsią rycerską. Jej nazwa ma pochodzenie ruskie i odnosi się do słowa „Tesata” będącego imieniem średniowiecznym. Pierwszym znanym rycerzem z Cieszacina był Maciej, który w 1423 roku za 300 grzywien nabył część wsi należącą do jego braci Piotra i Jakuba. Ta data jest pierwszą pisaną wzmianką o miejscowości. Akt kupna – sprzedaży został potwierdzony poprzez króla Władysława Jagiełłę w dniu 2 V 1423 w Medyce. W tym dokumencie nazywa się Cieszacin jako Thezatin. Ten sam Maciej z Cieszacina mający przydomek „Kachna” w 1426 i 1427 roku kupił sąsiednią wieś Ożańsko. Cieszaccy pochodzili z Łużyc Górnych- nazywano tam ich Ramszami. Z Łużyc przeprowadzili się do Wielkopolski, na Ruś ściągnęli ich Tarnowscy-Jarosławscy. Kuzynem Macieja z Cieszacina był niejaki Ramsza, który na mocy podziałów rodzinnej wsi wziął jej część. W 1445 roku zapisano istnienie dwóch oddzielnych wsi Testchaczin maiori i Testchaczin minor, czyli Cieszacin Duży i Cieszacin Mały. Dziedzicem Cieszacina Małego był Maciej i jego potomkowie a Cieszacina Dużego Ramsza i jego rodzina. Ramsza był ważną postacią w tej okolicy. Stare dokumenty określają go jako domownika (familiaris) Sądochny żony Spytka Jarosławskiego. Dobre relacje Ramszy z dziedzicem Jarosławia zostały podkreślone przez jego ślub z córką Spytka, Jadwigą. Synami Macieja byli Jakub i Aleksy dziedzice Cieszacina i Ożańska, a ich siostra Dorota była żoną Nikła wójta z Tyczyna. Od nazwy rodowej wsi rycerze z Cieszacina zaczęli nazywać się Cieszackimi. Cieszaccy musieli być dość bogatym i światłym rodem, skoro Jakub Cieszacki w 1440 roku został pisarzem starosty ruskiego Rafała z Jarosławia,

a w 1460 roku porzucił świeckie życie i został księdzem. Drugi z synów Macieja, Aleksy Cieszacki w 1437 roku w grodzie jarosławskim zabezpieczył oprawę wdową swojej żony Doroty zapisując jej 100 grzywien na Cieszacinie i Ożańsku. Synem Aleksy i Doroty był Jakub, dziedzic majątku. Tenże Jakub Cieszacki ze swym stryjem księdzem Jakubem spłacił w 1460 roku ostatecznie dawnych dziedziców Ożańska. Jakub Cieszacki podobnie jak jego stryj zrobił karierę urzędniczą. W 1485 roku występuje w dokumentach jako podsędek sądu ziemskiego ziemi przemyskiej, a w 1496 roku był już sędzią ziemskim przemyskim. Był to bardzo ważny urząd w ówczesnym państwie polskim. Jakub Cieszacki zmarł w 1507 roku zostawiając syna Stanisława. Stanisław Cieszacki kolejny dziedzic Cieszacina i Ożańska był sędzią grodzkim przemyskim. W 1515 roku Cieszacin Mały liczył 5 i pół łana ziemi uprawnej, była to więc całkiem duża wioska. W XVI wieku wioska należała do potomków Stanisława Cieszackiego, którzy w przeciwieństwie do poprzedników nie piastowali już ważnych urzędów w ziemi przemyskiej i nie pozostawili po sobie pisanych wzmianek. Kolejne losy wsi są mało znane. Zapewne Cieszacin Mały był jedną z wielu wiosek należących do któregoś z możliwych rodów w województwie ruskim. W końcu XVIII wieku liczył 247 mieszkańców. Według opisu wsi z końca XIX wieku Cieszacin Mały należał do parafii katolickiej w Jarosławiu i grekokatolickiej w Pełnatyczach. We wsi była szkoła filialna. Spis powszechny z 1921 roku informuje, że Cieszacin Mały (wraz ze wsią Kisielów) liczył 119 domów i 649 mieszkańców. Większość społeczności stanowili katolicy, było ich 639 osób, 4 osoby wyznania grekokatolickiego i 6 osób wyznania mojżeszowego. Ostatnim właścicielem majątku Cieszacin Mały był Bronisław Łastowiecki. Łastowieccy posiadali wiele majątków w okolicach Rzeszowa, Przeworska i Jarosławia. Bronisław Adam Idzi (zm. 1948) był właścicielem Cieszacina Małego (130 ha) oraz Sietesza. Według Księgi Adresowej Polski drugim właścicielem majątku w tej wsi był Felicjan Źelezieński posiadający 60 ha ziemi. W okresie międzywojennym krawcem we wsi był F. Kilijan, murarzem J. Zbierak a sklep z artykułami spożywczymi prowadził J. Błajda.

CIESZACIN WIELKI:

Cieszacin Mały i Wielki zaczęto rozróżniać już w XV wieku, gdy wieś została podzielona między Macieja Cieszackiego dziedzica Cieszacina Małego i Ramsza dziedzica Cieszacina Wielkiego. Ramsza Cieszacki ożenił się z Małgorzatą Korczkówną i miał z nią trzech synów i córkę: Ramsza, Andrzeja, Piotra i Małgorzatę. Po rychłej śmierci Ramsza Cieszackiego (starszego) wdowa Małgorzata wyszła ponownie za mąż i podzieliła się dobrami z dziećmi przekazując im Cieszacin Wielki. Piotr Cieszacki zmarł już w 1460 roku, nic nie wiadomo o dzieciach Andrzeja Cieszackiego. Dorota z Cieszackich dostała w posagu część dóbr, natomiast Ramsza (syn) Cieszacki ożenił się z Jadwigą z Jarosławia wojewodzianką sandomierską, z którą miał jedną córkę Zuzannę. Z powodu braku męskich potomków Cieszacin przechodził na własność innych rodów poprzez instytucję posagu. Tak więc ród Cieszackich szybko przestał dziedziczyć w tej wsi i w 1508 roku jako właściciel Cieszacina Wielkiego figuruje już Anna Porudeńska. Według spisu podatkowego z 1515 roku wieś miała 6 łanów obszaru. Kolejny spis

podatkowy (1568) informuje, że Cieszacin (Czieschaczin Wielki) należał do Alberta Lutostawskiego, posiadającego 2 i $\frac{3}{4}$ łana ziemi oraz do Andrzeja Porudeńskiego mającego 3 i pół łana ziemi. Udział w tej wsi posiadali też Lutostawscy pochodzący z ziemi piotrkowskiej. Synem Alberta Lutostawskiego był Wojciech Lutostawski podstarości i miecznik przemyski w drugiej połowie XVI wieku. Andrzej Porudeński dziedzic części wsi nie miał dzieci i przekazał dobra swemu bratu Gabrielowi. Gabriel Porudeński z Porudna herbu Belina miał syna Jana, dworzanina królewskiego odznaczonego w licznych wojnach w czasach Stefana Batorego. Za swą ofiarność Jan został mianowany podkoniuszym królewskim. Jego siostra Marta vel Małgorzata wyszła za mąż za wdowca Mikołaja Komorowskiego herbu Korczak, najmłodszego syna Kaspra Komorowskiego. Ślub odbył się w 1598 roku a w posagu Marta otrzymała dobra Cieszacin. 6 lat później Marta z Porudeńskich owdowiała i wyszła ponownie za mąż za rycerza o nazwisku Dzik. Podobnie jak przy Cieszacinie Małym brak jest pisanych wzmianek co do dalszych losów wsi. Nie wymienia się tej osady w opisie rodziny Dzików ani Porudeńskich. Zapewne również ta wieś weszła w skład którejś z wielkich fortun magnackich. Według danych na rok 1785 wieś liczyła 111 mieszkańców. Na początku XIX wieku dziedzicem Cieszacina był Leopold Terlecki, a następnie jego syn Marcei. Za czasów Terleckich wzniesiono drewniany dwór, który później został rozbudowany. Marcei Terlecki wydał swoją córkę Bronisławę za Bolesława Drohojewskiego herbu Korczak. Drohojewscy mieszkali w ziemi przemyskiej od XV wieku. Po śmierci Marcelego Terleckiego majątek Cieszacin Wielki przechodzi na własność Drohojewskich. Kolejnym dziedzicem folwarku był syn Bolesława i Bronisławy z Terleckich - Jan Drohojewski, który dziedziczył w tej wsi do końca wojny. Majątek miał wówczas 407 ha. Spis powszechny z 1921 roku podaje, że Cieszacin Wielki liczył 135 domów i 719 mieszkańców. Większość mieszkańców- 711 osób- stanowili katolicy, 6 było grekokatolikami oraz 2 żydów. W okresie międzywojennym w Cieszacinie funkcjonowała Kasa Stefczyka oraz Kółko Rolnicze. Kowalem we wsi był J. Mac, sklep z artykułami tytoniowymi posiadał niejaki Pajda a sklep z alkoholem prowadził G. Friedman.

KIDAŁOWICE:

Pierwsze wzmianki dotyczące Kidałowic pochodzą z XV wieku. W dokumencie z akt grodzkich i ziemskich województwa ruskiego datowanym na 1439 rok znajdujemy pierwszy raz nazwę Kydalovicze. Słowo to wywodzi się od staropolskiej nazwy osobowej „Kidała” pochodzącej od czasownika kidać-rzucać. W dokumencie z tego właśnie roku wymieniony jest Noblil Nicolaus de Kydalovicze czyli Mikołaj z Kidałowic. Był on wójtem Jarosławia, a więc ważną postacią w tamtych czasach, na co wskazuje również fakt, iż często wymieniany jest przy okazji różnych dokumentów jako świadek. Dziedzice Kidałowic pozostawali w jakimś związku lennym z Jarosławskimi. W połowie XV wieku, gdy przeprowadzano podział dóbr Jarosławskich, bracia Spytek i Rafał dostali lenne prawa do tej wsi. W 1442 roku Mikołaj wraz z bratem zwanym Budkiem podzielili się między sobą dobrami rodzinnymi. Kidałowice dostały się na własność rodziny Budka. W tym samym czasie żył również Piotr z Kidałowic, którego syn Michał został wpisany na listę studentów

Akademii Krakowskiej. Spis podatkowy z 1508 roku informuje, że dziedzicem wsi był Eustachy Budek Kidałowski herbu Kopaszyna. Był to przedostatni znany przedstawiciel tego rodu. W końcu XVI wieku kroniki zapisują jeszcze istnienie Stanisława Kidałowskiego Budka, dziedzica wsi Krzywe w ziemi sanockiej. W tym czasie Kidałowice nie należały już do tego rodu. Spis podatkowy z 1568 roku przekazuje, że dzierżawcami wsi byli Chmieleccy herbu Jastrzębiec, a Kidałowice przeszły na własność dziedziców Jarosławia. Następnie dobra Kidałowskie były wielokrotnie dzielone między różne magnackie rody w Polsce, w XIX wieku trafiły w ręce Małachowskich. W końcu XVIII wieku była to dosyć spora osada, według danych na rok 1785 w Kidałowicach mieszkało 150 osób. W opisie wsi z końca XIX wieku znajdujemy : „Wieś leżała w powiecie jarosławskim na lewym brzegu Sanu, przy drodze do Pruchnika w pięknej i urodzajnej okolicy”. Miejscowość miała w 1882 roku 449 mieszkańców, z których 58 osób mieszkało w folwarku. Pod względem wyznania większość społeczności stanowili rzymsko-katolicy, było ich 365 osób oraz 84 grekokatolików. Oba wyznania miały swoje parafie w Jarosławiu. We wsi była filialna szkoła ludowa. Folwark należał do rodziny Małachowskich i liczył 222 morgi roli oraz 32 morgi łąk. Spis powszechny z 1921 roku informuje, że w Kidałowicach były 122 domy mieszkalne. Ludność wsi wynosiła 721 osób w tym 715 rzymsko-katolików i 6 grekokatolików. W okresie międzywojennym dziedzic folwarku był oficer austriacki Jerzy Dormus posiadający 318 ha ziemi. Dormus był też właścicielem młyna. Wyszynkiem alkoholu zajmował się Sz. Duda.

OŻAŃSK:

Ożańsk istniał już na początku XV wieku. Jego pierwszym znanym właścicielem był Szymon z Ożańska. Jednak po śmierci Szymona jego żona Katarzyna i dzieci Katarzyna oraz Jan zaczęli wyprzedawać rodzinny majątek. Dnia 5 maja 1426 roku w Medyce Piotr Włodkowiec z Charbinowi, podstoli sandomierski i starosta ruski zaświadczył, że Katarzyna małżonka Szymona z Ożańska sprzedała kawał gruntu i staw Maciejowi z Cieszacina. (Noblis Katherina, Consors Symonis de Oszczensco legitima, san mente...) Kilka lat później 19 listopada 1427 roku w Przemyślu starosta ruski potwierdził, że Jan z Ożańska i jego siostra Katarzyna wraz z synem Janem sprzedali wieś Ożańsko Maciejowi z Cieszacina za 177 grzywien. Obydwa powyższe dokumenty potwierdził również król Władysław Jagiełło w dniu 28 lutego 1428 roku. Sprawy Kupna Ożańska nie były jednak do końca uregulowane i ciągnęły się aż do 1460 roku. Po Macieju Cieszackim pierwszym dziedzicu tej wsi z rodu Cieszackich, właścicielami byli Jakub i Aleksy. Właśnie ci dwaj szlachcice, występują w dokumencie z dnia 20 maja 1445 roku wystawionym w Rokietnicy. W tym dokumencie Jan z Rokietnicy oraz Jakub i Aleksy z Ożańska rozgraniczają swe dobra między wsiami Żurawice i Ożańsko. Wymienione zostają także przysiółki Szurowicze i Zarzecze. Kolejnym dziedzicem majątku był Jakub syn Aleksego i Doroty. Tenże Jakub Cieszacki ze swym stryjem księdzem Jakubem spłacił w 1460 roku ostatecznie dawnych dziedziców Ożańska. W 1485 roku występuje w dokumentach jako podsędek sądu ziemskiego ziemi przemyskiej, a w 1496 roku był już sędzią ziemskim przemyskim. W ówczesnym państwie polskim

był to bardzo ważny urząd. Jakub Cieszacki zmarł w 1507 roku zostawiając syna Stanisława. W 1508 roku Ozansko należało do Stanisława Cieszyckiego. Również w 1515 roku wieś występuje jako własność Cieszackich. Kolejne losy wsi są trudne do ustalenia podobnie jak Cieszacina Małego i Wielkiego. Zapewne te dobra ziemskie należały do któregoś z wielkich magnackich majątków ziemskich. W końcu XVIII wieku Ożańsk był niewielką miejscowością. Według spisu z 1785 roku mieszkało w nim 102 osoby. Na początku XIX wieku dziedzicami wsi byli Leopold Terlecki a następnie (po 1850) jego syn Marcei. W końcu XIX wieku dobra Ożańsk weszły w skład dóbr Witolda Czartoryskiego. Z opisu pochodzącego z końca XIX wieku dowiadujemy się, że „wieś leży u źródeł potoku, należy do parafii i urzędu pocztowego w Jarosławiu i ma 236 mieszkańców. Większość społeczności stanowią katolicy. Folwark liczy 252 morgi. We wsi nie ma szkoły, ale jest za ta kasa pożyczkowa posiadająca kapitał w wysokości 103 zł”. Według spisu powszechnego z 1921 roku w Ożańsku było 47 domów mieszkalnych. Ludność miejscowości wynosiła 298 osób, wszyscy byli katolikami.

PAWŁOSIÓW:

Pawłosiów zwany dawniej Pawłowym Siólem należał do rycerzy ze Zgłobienia. Wieś istniała już na początku XV wieku. Jej nazwa wywodzi się przypuszczalnie od imienia jednego z pierwszych dziedziców. Niestety niewiele wiadomo o tych rycerzach. Miejscowość leży w pobliżu Jarosławia, który od 1387 roku należał do Jana z Tarnowa. Jego najmłodszym synem był Spytek z Tarnowa Jarosławski, starosta generalny ruski i wojewoda sandomierski. Około 1407 roku Spytek ożenił się z Wichną córką Sędziwoja, a po jej śmierci z Sądochną ze Zgłobienia, która wniosła mu w posagu Pawłosiów. Ślub odbył się około 1415 roku i od tej pory Pawłowe Sióło należało już do Jarosławskich. Ze związku z Sądochną urodziło się trzech synów: Jan, Rafał i Spytek, którzy pisali się z Tarnowa i Jarosławia. Ich ojciec zmarł w 1434 lub 1435 roku, a po jego śmierci rodzina podzieliła się dobrami. Młodszy synowie Jan i Spytek objęli dobra jarosławskie w tym i Pawłowe Sióło. W owym czasie Jarosławscy borykali się z dużymi problemami finansowymi. Większość dokumentów jakie po sobie zostawili dotyczy pożyczek i kwestii ich oddania. Ich najmłodsza siostra Jadwiga nie mogła w tej sytuacji liczyć na duży posag, więc nie było chętnych kawalerów. W końcu wyszła za mąż za podstarzałego Ramsza z Cieszacina Wielkiego, rycerza bardzo oddanego rodzinie i określanego jako domownik rodu, ale stojącego niżej w hierarchii społecznej. Bracia jarosławscy tak jak ich przodkowie byli wiernymi sojusznikami domu jagiellońskiego. Nie zabrakło ich w otoczeniu króla Władysława III w czasie jego węgierskich rządów i wojen z Turkami (1440-1444). Gdy wyjeżdżali na Węgry tylko Rafał miał trzech synów, następców. Najstarszy z braci Jan zmarł na Węgrzech w 1442 roku, pozostali zginęli pod Warną w 1444 roku. Synowie Rafała Jan, Spytek i Rafał, jedyni dziedzice Jarosławia i Pawłowego Sióła pozostali z problemami finansowymi i nieuregulowanymi kwestiami własności. W dobrach Jarosławskich nastąpił wówczas czas walk w łonie rodziny o schedę po stryju Spytku (jego starszy brat Jan nie był przewidziany na dziedzica Jarosławia). Najstarszy z synów Rafała- Jan, chciał przejąć dobra po stryju, ale przeszkadzała

mu w tym jego babka Sądochna działająca w imieniu syna Spytka. Lata 1444- 1451 to okres najazdów i pozwów sądowych. Na mocy ugody zawartej w 1451 roku, dobra Jarosławskie ale bez Pawłowego Siola objął czasowo Jan syn Rafała, który dał się poznać jako pieniacz i człowiek bez wielkich talentów. Zarówno on jak i jego potomkowie nie odegrali żadnej znaczącej roli w historii. Jako dobra rodzinne Pawłowe Siolo przeszło pod władzę Sądochny. Po jej śmierci wieś przejęli młodszy bracia Jana, Spytek i Rafał wnukowie Sądochny. I to właśnie ci dwaj rycerze „postawili swą rodzinę w rzędzie najpierwszych w kraju”. Ostatecznie rządy w Jarosławiu i Pawłowym Siolu objął Spytek Jarosławski (ur. ok. 1436 roku). Był to najbogatszy magnat na Rusi, doradca kolejnych królów. Wymienienie wszystkich jego tytułów i urzędów zajęłoby wiele miejsca. Warto tylko wspomnieć, że w 1506 roku król Aleksander mianował go vicesgerensem Królestwa Polskiego, czyli zarządcą państwa w czasie wyjazdu króla na Litwę. Do jego licznych dóbr należało również Pawłowe Siolo. Wieś posiadała wówczas przywilej wójtostwa, a wójtami byli Łysakowscy. Mieli oni obowiązek państwa, czyli posiadali wójtostwo na prawie lennym i byli wasalami Jarosławskich. Łysakowscy mieli ten sam herb co Jarosławscy i byli rycerzami klientami Jarosławskich, którzy nadali im liczne dobra w okolicy. Z czasem Łysakowscy doszli do ważnych stanowisk w ziemi ruskiej, a jeden z nich Jan Łysakowski, został podstarościm lwowskim 1465-1467 r. i komornikiem granicznym przemyskim 1472- 1484r. Był też dziedzicem połowy wójtostwa w Wiszni i lennym posiadaczem wójtostwa w Pawłowym Siolu. Spytek Jarosławski mający kłopoty finansowe (tradycja rodu Jarosławskich) zwolnił Jana Łysakowskiego z obowiązków lennych a nawet pożyczył od niego 2 000 grzywien pod zastaw dóbr jarosławskich. W 1470 roku król Kazimierz Jagiellończyk wydał dokument tworzący pierwszą w Polsce ordynację, czyli zespół dóbr nie podlegających podziałom. W skład dóbr weszło również Pawłowe Siolo. Dziedziczyć mogli tylko mężczyźni potomkowie Spytka lub jego brata Rafała. Jednak Spytek Jarosławski nie doczekał się męskich spadkobierców, miał tylko 2 córki- Magdalenę i Annę. Młodsza Anna wyszła za mąż za Jana Odrowąża ze Sprowy (ok. 1504) wojewodę ruskiego. W 1515 roku Spytek wyjednał u króla przekazanie swoich dóbr córkom, co jednocześnie znosiło ordynację jarosławską. Po jego śmierci w 1519 roku dobra Jarosławskie chciała przejąć Anna wraz z mężem Janem Odrowążem, ale roszczenia do nich wniósł Hieronim Tarnowski wnuk brata Spytka Rafała, powołując się na ustawę o ordynacji jarosławskiej. Sprawą zajął się sąd królewski, który przysądził Hieronimowi jedną trzecią dóbr. W tym czasie Pawłowe Siolo należało do większych osad w okolicy. Według danych na rok 1515 było tu 27 łanów ziemi uprawnej. Anna z Jarosławia miała z Janem Odrowążem syna Stanisława. Na mocy podziałów rodzinnych w 1544 roku Stanisław Odrowąż wziął dobra jarosławskie w tym i Pawłosiów. Odrowążowie wywodzili się z prastarego rodu sięgającego korzeniami początków państwa polskiego. Stanisław Odrowąż ze Sprowy był od 1540 roku wojewodą ruskim. Był też dziedzicem dóbr jarosławskich w tym Pawłosiowa, Wierzbnej i Tywoni. Miał dwie żony : Annę z Górki wojewodziankę poznańską, a po jej śmierci Annę księżną mazowiecką, ostatnią z rodu Piastów mazowieckich. Po ślubie z Anną zażądał posagu dla swej żony od króla Zygmunta

Starego i królowej Bony, którzy przyjęli dobra mazowieckie. Gdy król i królowa odmówili, ten rozgniewany podburzył szlachtę wywołując rozruchy w kraju zwane w historii wojną kokoszą. Stanisław Odrowąż zmarł w 1546 roku zostawiając jedyną córkę Zofię wydaną za Tarnowskiego kasztelana wojnickiego, a następnie za Jana Kostkę wojewodę sandomierskiego. To właśnie z tych Kostków pochodził święty Stanisław. Już w połowie XVI wieku biskup przemyski Walenty Herbut chciał ufundować kolegium jezuickie w swojej diecezji. Kolegium miało mieć siedzibę we Lwowie albo Przemyślu. W tym zamiarze ubiegła go Zofia z Odrowążów, której spowiednikiem był wówczas sprzyjający jezuitom młody kanonik lwowski ksiądz Piotr Skarga. W mieście prywatnym jakim był Jarosław nie było łatwo założyć kolegium. Jednak Zofia dopięła swego i w 1571 roku utworzono tutaj pierwszą w regionie szkołę jezuicką. Właśnie z Jezuitami, zakonem powstałym w Hiszpanii na początku XVI wieku, wiąże się dalsza historia Pawłosiowa. Gdy w 1571 roku ufundowano kolegium, wśród pierwszych darowizn na rzecz zakonu znalazło się właśnie Pawłowe Siolo. Jednak oficjalne przejęcie majątku nastąpiło dnia 17 V 1574 roku wraz z przybyciem pierwszych zakonników. Od tej pory aż do kasaty zakonu, Pawłowe Siolo było obok Jarosławia głównym miejscem aktywności jezuitów z kolegium jezuickiego. W chwili przybycia zakonników w miejscowości był budynek administracyjny i obszerne zabudowania dworskie. Folwark w Pawłosiowie obejmował około 460 mórg ziemi ornej, 100 mórg łąk oraz 700 mórg lasu. Była to więc duża i bogata wieś. Przełom XVI i XVII wieku był czasem najazdów tatarskich. Zapewne wtedy jezuita postanowili wybudować we wsi swoją drugą siedzibę. Zakonnicy postawili obszerny dwór z dużą aulą, kaplicą i wieloma pokojami. Tutaj spędzano dni wolne oraz wakacje. Ze względu na bezpośrednie zagrożenie Jarosławia atakami Tatarów i Kozaków, dwór zakonny został otoczony wałem, ostrokołem a nad bezpieczeństwem czuwały dwie armatki. Z Pawłosiowem wiąże się również postać Piotra Skargi, który był spowiednikiem pani jarosławskiej jeszcze przed założeniem zakonu w Jarosławiu. W kilka lat później Skarga wyjechał do Rzymu i Wiednia, gdzie został jezuitą. Bywał później we dworze pawłosiowskim, a niektórzy badacze życia Skargi uważają (Wielewicki), że właśnie tu Skarga przygotował do druku swoje słynne „Kazania”. W 1622 roku kupcy tureccy przywlekli do Jarosławia zarazę i w związku z tym rektor Michał Majus przeniósł szkołę do Pawłosiowa. W tym czasie w Jarosławiu zmarło ponad 2000 osób. W 1623 i 1624 nastąpiły kolejne najazdy tatarskie: „W całej Jarosławszczyźnie (...) nie było kościoła, którego by nie złupili lub nie spalili”. Wiele folwarków jezuickich poszło z dymem. Tatarzy szturmowali też Pawłosiów, ale dzięki wałom i armatom nie zdobyli go. Oprócz Jezuitów schroniło się tu wiele ludności cywilnej i okolicznych chłopów. Warownia w Pawłowym Siole odegrała więc bardzo ważną rolę w historii zakonu i okolicy. Ciężkie czasy przyszyły w czasie buntu Chmielnickiego, kiedy w 1649 roku Kozacy złupili Jarosław. W latach 1655-1656 miasto i okolice grabili Szwedzi a rok później bandy księcia Rakoczego. Gdy w III 1657 roku wojska Rakoczego odeszły z tych okolic, wybuchła zaraza, która dziesiątkowała ludność aż do XII 1657 roku. Szkoła została zamknięta do 1659 roku. Według danych za rok 1652 w Pawłosiowie było 20 osadników (kmienci), 30 zagrodników, 18 chałupników.

W 1685 roku wieś liczyła 19 osadników, 30 zagrodników, 5 komorników. Dzięki rozbudowanej infrastrukturze i bliskości Jarosławia Pawłosiów odegrał bardzo ważną rolę w dziejach kolegium jarosławskiego. W czasie działań wojennych związanych z wojną północną Jarosław i okolice bardzo ucierpiały. W 1704 roku przybywał w Jarosławiu król szwedzki Karol XII. W kolejnych latach zaglądali tu często protestanccy Szwedzi, którzy szczególnie nienawidzili jezuitów. Trudno się więc dziwić, że i losy wsi jezuickich były ciężkie. Oprócz Szwedów w okolicy panowały także protestanckie wojska saskie, które żądały dużych kontrybucji od jezuitów z Jarosławia. W rzeczywistości to dobra ziemskie płaciły kontrybucje, a więc dotknęło to także Pawłosiowa. Rok 1715 był ciężki dla Pawłosiowa, ponieważ „olbrzymi grad popsuł żniwa”, a w kraju trwała wojna domowa. Wobec wojny władze jezuickie podjęły decyzję o przeniesieniu części szkoły do Pawłosiowa. W styczniu i lutym 1716 roku oddział Sasów odbierał siłą podatki i łupił folwarki jezuickie w tym i Pawłosiów. W ślad za Sasami przybyły wojska polskie starosty Bogusławskiego, ale jak zapisano wtedy, mieszkańcy Pawłosiowa na wszelki wypadek „wystraszeni(...)uciekli w lasy”. Przez cały rok 1716 Sasi pobierali kontrybucje, a w 1717 roku nowe obciążenia nałożyli Rosjanie. W Małopolsce z powodu wojny panował głód. Tłumy ludzi z sandomierskiego i krakowskiego przybyły wtedy w okolice Jarosławia w poszukiwaniu żywności. W 1717 roku zapanował wreszcie pokój, ale kilkunastoletnia wojna zrujnowała kraj. Folwark pawłosiowski przedstawiał smutny widok. Również okoliczna szlachta była zrujnowana. Według kronik z tamtych czasów niejaki Aleksander Bojszewski najeżdżał dobrze zarządzane folwarki jezuickie w tym Pawłosiów. Oskarżano go o grabieże przed sądem, ale ten niewiele sobie z tego robił. Kolejne wyroki i grzywny nic nie dawały, dopiero gdy go schwytano odsiedział pół roku w więzi. W 1720 r. niejaki Orzechowski wycinał „nieprawie” lasy w Pawłosiowie i bił gajowych. Jezuita mogli się w tej sprawie zwrócić do sądu, problem tkwił jednak w tym, że to sam Orzechowski był sędzią ziemskim przemyskim! Jesienią tego roku z powodu kolejnej zarazy kolegium z Jarosławia ponownie przeniosło się do Pawłosiowa. W szkole uczyła się w tym czasie najznamienitsza młodzież regionu: Lubomirscy, Ostrogscy. W 1735 roku wybuchła następna wojna domowa w Polsce. Tym razem konfederaci dzikowscy sprzymierzeńcy Stanisława Leszczyńskiego złupili dobra jezuickie. Rok później Rosjanie walczący z konfederatami zażądali nowych kontrybucji od zakonu. W 1736 roku zapisano: „W roku 1736 nowe egzakucye Moskwy, powódzie i nieurodzaj, przywiodły do rozpaczki utrapioną ludność, iż porzuciwszy osady jezuickie rozpierzchła się po lasach. Ci co pozostali, przymierali głodem, tłumy dzieci i starców obległo kolegium, wołając chleba, dawano im go i roznoszono po domach, ale głód wzmagał się, za głodem mór, zaraza (...)”. Dopiero w końcu 1736 roku nastąpił w Polsce pokój. Jednak już 10 lat później wybuchła zaraza bydła, w 1748 roku tereny spustoszyła szarańcza a w 1760 przyszła kolejna zaraza. W 1772 roku nastąpił I rozbiór Polski. Jarosław i okolice weszły w skład Cesarstwa Austrii. Rok później papież podpisał akt kasaty zakonu jezuitów. Dobra jezuickie przeszły na własność państwa austriackiego i zostały wystawione na sprzedaż. W końcu XVIII wieku Pawłosiów był największą miejscowością w tej okolicy. Według danych na rok 1785

liczył 276 mieszkańców w tym 13 dzieci. W XVIII wieku dobra Pawłosiów kupili od rządu Siemieńscy. Siemieńscy pochodzili z ziemi wiskiej w woj. Mazowieckim, osiedlili się z czasem na Rusi Czerwonej. Jedna z gałęzi tego rodu dnia 3 II 1779 roku otrzymała tytuł hrabiowski w Austrii. Właścicielem majątku został Zygmunt Siemieński a po nim dziedziczył Konstanty Siemieński- dziedzic Pawłosiowa i Tywoni, członek Stanów Galicyjskich i cesarski szambelan. Konstanty ożenił się z Olimpią z hrabiów Lewickich i miał z nią syna Wilhelma Stanisława Józefa. Hrabia Konstanty Siemieński zmarł 11 IV 1866 roku. Jego syn i następca już w 1848 roku wstąpił do Gwardii Narodowej we Lwowie, gdzie początkowo był sierżantem a potem komendantem szwadronu. We Lwowie udzielał się towarzysko, znany był z elegancji i wesołego trybu życia, nazywano go w towarzystwie „Wilusiem”. W 1856 roku poślubił Zofię Lewicką dziedziczkę ordynacji chorostkowskiej. Po ślubie przeniósł się z rodzinnego Pawłosiowa do Chorostkowa. Po śmierci teścia otrzymał od cesarza zezwolenie na dołączenie do swojego nazwiska członu „Lewicki”, dzięki czemu mógł dziedziczyć w ordynacji. Prawo do dziedziczenia w ordynacji posiadali tylko mężczyźni o tym samym nazwisku. Po śmierci ojca Wilhelm objął dobra w powiecie jarosławskim: Pawłosiów, Tywonię i wiele innych. Za czasów Siemieńskich powstał w Pawłosiowie pałac, zapewne w wyniku przebudowania dawnej posiadłości jezuitów. W 1871 roku Wilhelm Siemieński-Lewicki rozpoczął działalność polityczną zostając posłem do Sejmu Krajowego. Był dziedzicem ogromnej fortuny, którą stale powiększał. W Pawłosiowie odziedziczył klasycystyczny pałac ze zbiorami sztuki i biblioteką. W 1915 roku zbiory zostały zniszczone w czasie działań wojennych. Wilhelm odgrywał ważną rolę w środowisku ziemiańskim wschodniej Galicji. Był członkiem wielu instytucji i stowarzyszeń, w 1880 roku podejmował cesarza we Lwowie. W Pawłosiowie hodował konie rasy angielskiej, które sprowadzał z Moraw i sprzedawał we wschodniej Galicji. W swych majątkach posiadał również konie paradne, kupowane głównie przez Niemców. Za osiągnięcia w dziedzinie hodowli koni był wielokrotnie nagradzany w Polsce i zagranicą. Zmarł 17 VIII 1901 roku w Chorostkowie. Z małżeństwa z Lewicką Wilhelm miał syna Stanisława Kostkę (1864-1918) ordynata chorostkowskiego i następcę w Pawłosiowie. Stanisław Siemieński-Lewicki był od 1890 roku szambelanem cesarskim, kawalerem maltańskim i członkiem Rady Powiatu jarosławskiego. Ożenił się z Zofią z hr. Tarnowskich herbu Leliwa z Dzikowa i Tarnobrzega. Ślub odbył się 15.02.1890 we Lwowie. Najstarszym synem Stanisława był Jan Stanisław urodzony 17 VIII 1893 roku w Pawłosiowie, który po śmierci ojca w 1918 roku objął dobra pawłosiowskie. Według opisu wsi z końca XIX wieku "Pawłosiów wraz z Mokrą leżał w okolicy równej i urodzajnej. W okolicy dużo było w tym czasie lasów szpilkowych był też staw, wokół którego leżały zobowiązania folwarczne. We wsi znajdowała się szkoła ludowa i kasa pożyczkowa z kapitałem 438 zł. Wieś liczyła 172 domy i 1057 mieszkańców (535 mężczyzn i 523 kobiet). Pod względem religijnym większość 975 osób stanowili katolicy. Mieszkało tu również 55 grekokatolików i 27 Żydów. Pod względem narodowościowym było 1027 Polaków, 26 Rusinów i 2 Niemców". Podczas I wojny światowej Pawłosiów był miejscem walk. W V 1915 roku w trakcie bitwy został w znacznym stopniu zniszczony pałac. W 1921 roku wieś liczyła 346 domów

mieszkalnych. Liczba ludności wynosiła 2 079 osób, w tym 2 050 katolików, 13 grekokatolików, 1 osoba innego wyznania chrześcijańskiego a 15 osób podało wiarę mojżeszową. Skład narodowościowy był podobny. Większość społeczności uważała się za Polaków. Tylko 2 osoby podało się za Rusinów, 8 za Żydów a 1 podała inną narodowość. W okresie międzywojennym Pawłosiów był dużą osadą stanowiącą lokalny ośrodek usług i handlu. Akuszerkami w tej miejscowości były J. Cicha, A. Kurpiel oraz A. Światowska, cieślami Jakub Marcińczyk, Walenty Wacnik, Jan Rusinek i J. Tomkiewicz. We wsi miała swój oddział Kasa Stefczyka. Kowalami byli Władysław Opiela, Michał Orzech, Stanisław Gdula, Stanisław Maciąga, krawcami Stanisław Fudali, Jan Wojciechowski, Władysław Cukierda, murarzami Józef Fołta i Adolf Kucab. Sklepy posiadali T. Rząsa, Cycak, Kłopot, Stanowski, Matwijów. Stolarzem był Jamrozik a szewcami Stanisław Cichy, Józef Kurpiel i Stachowicz. Zakład ślusarski posiadał J. Trojnar natomiast sklepy z artykułami tytoniowymi prowadzili A. Fudali, J. Kopkowicz i J. Woźniak i Cycak. W 1918 roku Jan Stanisław Siemieńki-Lewicki objął dobra pawłosiowskie (277 ha.) i ożenił się w 1919 roku z Natalią Tyszkiewicz. Jan Stanisław dziedziczył majątek do końca II wojny światowej. Po wojnie wyjechał do Kanady, gdzie zmarł 03 IX 1971 roku w Montrealu. Według Księgi Adresowej Polski z 1929 roku drugim właścicielem ziemskim w Pawłosiowie był niejaki Jan Aresie. Był to zapewne dzierżawca użytkujący folwarki Pawłosiów i Konstąntynówka liczące w sumie 332 ha.

SZCZYTNA:

Pierwsze pisane wzmianki o tej wsi pochodzą z drugiej połowy XV wieku. Szczytnę założyli zapewne Jarosławscy na własnych ziemiach rodowych i nadali ją swoim wasalom Łysakowski. Łysakowscy zostali sprowadzeni na te tereny przez Jarosławskich w ramach akcji osiedlania zaprzyjaźnionych rycerzy. Dzięki protekcji Jarosławskich, Łysakowscy stali się bardzo zamożnym rodem, który lepiej radził sobie finansowo, niż ich protektorzy. Posiadali wójtostwo lenne w Pawłosiowie, Szczytnę i Manasterz oraz kamienice w Krakowie. Rodzina odgrywała ważną rolę na dworze Jarosławskich. Jan Łysakowski przyłożył swoją pieczęć herbową przy dokumencie ugody rodziny Jarosławskich z 1437 roku. Syn Jana Łysakowskiego również Jan był komornikiem granicznym przemyskim. Spłacając brata został kolejnym dziedzicem wsi w 1462 roku. W tym samym roku dnia 21 stycznia nadano Szczytnej prawo niemieckie. Oznaczało to, że wieś została od nowa wytyczona, powstała sądownicza ława wiejska a mieszkańcy płacili czynsz pieniężny a nie daniny w naturze. Łysakowscy wchodzili w związki małżeńskie z Cieszackimi, innym rodem z otoczenia Jarosławskich (również sprowadzonym tu przez nich). W końcu XV wieku doszli do takiej pozycji, że udzielali pożyczek mającym problemy finansowe Jarosławskim. Ostatecznie Spytek Jarosławki spłacił Łysakowkich i odkupił od nich wieś Szczytnę włączając ją do dóbr jarosławskich. Problemy Jarosławskich nie skończyły się jednak na tym. Jeden z nich Rafał pożyczył od Andrzeja z Żurowicy pewną sumę pieniędzy w 1502 roku. Transakcję zabezpieczono zastawem na wsi Szczytna. Na początku XVI wieku żona Spytki z Jarosławia przy wyniesieniu probostwa do godności kolegiaty nadała Szczytną probostwu. W końcu XVI wieku

wieś była dzierżawiona z ramienia probostwa przez Melchiora doktora z Jarosławia i liczyła 5 i pół łana ziemi. Przez kolejne lata Szczytna pozostawała niewielką miejscowością należącą do probostwa jarosławskiego. Według danych z 1785 roku wieś zamieszkiwało zaledwie 43 osoby. W opisie wsi z końca XIX wieku znajdujemy: „Szczytna leży w urodzajnej równinie, składa się z 34 domów i 188 mieszkańców (176 katolików, 5 grekokatolików, 9 Żydów)”. Folwark należał nadal do probostwa jarosławskiego. We wsi była karczma a obszar wsi wynosił 148 mórg ziemi. W 1921 roku w Szczytnej było 55 domów i 324 mieszkańców. Większość społeczności stanowili katolicy, tylko 8 osób było wyznania grekokatolickiego. Według danych ze spisu powszechnego, we wsi nie było już folwarku, nie informuje o nim również Księga Adresowa Polski z 1929 roku.

TYWONIA:

Tywonja powstała jeszcze przed objęciem tych ziem przez Tarnowskich, a więc przed 1387 rokiem. Może na to wskazywać również nazwa wsi, która prawdopodobnie bierze początek od słowa „tywun” oznaczającego kiedyś naczelnika wsi. Dnia 27 XI 1387 roku królowa Jadwiga nadała dobra jarosławskie, w tym wieś Tywne, Janowi Tarnowskiemu. Gdy Tarnowscy obejmowali dobra Jarosławia, ziemie te były zamieszkałe głównie przez ludność ruską. Aby utworzyć ośrodki przyjazne nowej władzy Tarnowscy na szeroką skalę osadzali w okolicach Jarosławia przyjaznych sobie rycerzy, którzy często byli ich późniejszymi wasalami. W Tywoni Tarnowscy osadzali początkowo jakiegoś niemieckiego rycerza, gdyż znany jest on z zapisków sądowych z 1442 roku jako Geralth de Tywunyha czyli Gerald z Tywoni. Ale już w 1448 i 1450 roku Tywonja (Tywunya) wymieniana jest wśród włości Jana z Jarosławia. Niedługo później Tarnowscy-Jarosławscy osadzili w tej wsi niejakiego Jana Bobolę, swojego krewnego pochodzącego z obecnego powiatu buskiego w świętokrzyskim. Jan Bobola bywał w otoczeniu Spytko Jarosławskiego o czym świadczą liczne dokumenty z tamtych czasów. Był nawet podwojewodą zamku jarosławskiego. W dokumencie sądowym z grodu przemyskiego z 8 VIII 1486 roku występują Jan z Tywoni Bobola oraz Jakub Cieszacki podsędek przemyski. W końcu XV wieku Tywonja należała do dóbr Jarosławskich, jej dziedzicem był Spytek Jarosławski. Kolejne losy miejscowości są więc podobne do innych wsi rodu Jarosławskich. Po śmierci Spytko w 1519 roku dziedzicem została Anna córka Spytko, żona Stanisława Odrowąża, a następnie ich syn Stanisław Odrowąż wojewoda podolski i kasztelan lwowski. Ze związku [z księżniczką Anną Mazowiecką urodziła się Zofia poślubiona Janowi Kostce. To właśnie ona była kolejną dziedziczką. Następnie wieś przeszła na córkę Zofii Annę, żonę Aleksandra Ostrogskiego. Tywonja w XVI wieku była dzierżawiona różnym pomniejszym rodem szlacheckim, ale cały czas stanowiła własność dziedziców Jarosławia. Wieś występuje w składzie Villa ad Jarosławianin w spisie podatkowym w 1589 roku. Liczyła wtedy 4 i pół łana ziemi i była tenutą (dzierżawą) Zofii Karniowskiej. Wdowa po Ostrogskim Anna, z rodu Kostków, miała siostrę Katarzynę. Dnia 6 VII 1594 roku Anna spłaciła siostrę zostawszy jedyną "panią na Jarosławiu". Od tej pory mogła swobodnie dysponować majątkiem. W tym samym

roku Anna Ostrogska przekazała zakonowi jezuitów folwark Tywonia. Wieś aż do 1773 roku należała do dóbr jezuickich, których głównym ośrodkiem był Pawłosiów. Niestety niewiele wiadomo o tej wsi w tym okresie. Badacze dziejów zakonu w Jarosławiu skupiali się głównie na dziejach Pawłosiowa o Tywoni wspominając sporadycznie. Można tylko przypuszczać, że folwark był wielokrotnie niszczone podczas licznych wojen i zamieszek w XVII i XVIII wieku. Wiadomo też, że w szkole jezuickiej w drugiej połowie XVII wieku rozwinął się kult błogosławionego Stanisława Kostki krewnej fundatorki. Co roku setki wiernych pielgrzymowało do kaplicy błogosławionego położonej na polach Tywoni. W XVII wieku kaplica stała się kościołem pod wezwaniem św. Stanisława Kostki. W 1773 roku zakon jezuitów uległ kasacji a dobra ziemskie zakonu zostały sprzedane Siemieńskim. Od 1777 roku aż do 1944 folwarkiem w Tywoni zarządzali Siemieńscy. Folwark zajmował 282 morgi ziemi a glebę w Tywoni określono jako wyjątkowo urodzajną. Według opisu wsi z 1892 roku „Tywonia leży w okolicy pagórkowatej. We wsi było w tym czasie 36 domów i 231 mieszkańców, 203 katolików, 20 grekokatolików i 8 Żydów”. W 1921 roku w Tywoni było 58 domów i mieszkało w niej 343 osób. Większość mieszkańców stanowili katolicy. Tylko 6 osób podało wiarę mojżeszową. We wsi istniała kasa pożyczkowa z kapitałem w wysokości 168 zł.

WIERZBNA:

Początki tej wsi sięgają XIV wieku. Osadę założono zapewne za czasów Kazimierza Wielkiego lub Kazimierza Opolczyka. Była to wieś królewska należąca do dóbr jarosławskich. Gdy Jadwiga Andegaweńska została królową Polski włączyła Ruś Czerwoną do Polski jako swoje wiano. Dnia 27 XI 1387 roku królowa Jadwiga nadała Janowi z Tarnowa dobra jarosławskie. Wśród licznych wsi jakie wymienia ten dokument znalazła się też osada Wirbna. Takim więc sposobem wieś królewska przeszła na własność Tarnowskich. Kolejnym dziedzicem był syn zmarłego w 1409 Jana z Tarnowa, Spytek z Jarosławia. Spytek zmarł w 1434 lub 1435 roku a dobra jarosławskie w tym Jarosław i Wierzbna objęli jego młodsi synowie Jan i Spytek. Jarosławscy borykali się z problemami finansowymi i zapewne w związku z tym w 1439 roku wydzierżawili wieś niejakiemu Abrahamowi z Gromnika. Dokumenty sądowe zapisują jej nazwę jako Vyrzszbna lub Virbna. W 1444 roku dziedzice wsi polegli w słynnej bitwie pod Warną a o dobra jarosławskie ciągnął się przez lata spór w łonie rodziny Tarnowskich – Jarosławskich. Dopiero w 1451 roku zawarto ugodę i dobra jarosławskie przejęli Spytek i Rafał, synowie Rafała Tarnowskiego – Jarosławskiego. Bracia początkowo wspólnie dziedziczyli w tej wsi. Utworzono wówczas w Wierzbnej przywilej wójtostwa, z którego dochody przekazano jednemu z jarosławskich kościołów. Z czasem dobrami jarosławskimi zarządzał już tylko Spytek Jarosławski. Młodsza z córek Spytka Anna wyszła za mąż (około 1504 roku) za Jana Odrowąża ze Sprowy. W 1519 roku właśnie Anna Odrowąż została dziedziczką wsi. Następnie miejscowość przeszła wraz z dobrami jarosławskimi na rzecz jej syna Stanisława Odrowąża, wojewody ruskiego. Wierzbna występuje w spisie podatkowym z 1589 roku w składzie dóbr Jarosław i liczyła w tym czasie 7 i pół łana ziemi uprawnej. Na mocy podziałów rodzinnych w 1544 roku Stanisław

Odrowąż wziął dobra jarosławskie w tym i Wierzbne. Ożenił się z Katarzyną Górką, a po jej śmierci z Anną, ostatnią księżniczką mazowiecką. Stanisław Odrowąż zmarł w 1546 roku zostawiając jedyną córkę Zofię wydaną za Tarnowskiego- kasztelana wojnickiego, a następnie za Jana Kostkę- wojewodę sandomierskiego. Z tego małżeństwa urodziły się dwie córki Anna i Katarzyna. Anna z Kostków wyszła za mąż za prawosławnego księcia Ostrogskiego wojewodę wołyńskiego, a po wczesnej śmierci męża była już do końca życia wdową. Dała się poznać jako dobra administratorka. Handlując zbożem na dużą skalę przyczyniła się do wzrostu zamożności miasta. Zapewne dbała również o wsie okoliczne. W latach 1607 – 1610 włączyła się do słynnej wojny z „Diabłem” Stadnickim z Łańcuta walnie przyczyniając się do zwycięstwa. To właśnie jej sługa zabił Stadnickiego w sierpniu 1610 roku. Anna utrzymywała duży dwór i zawsze chodziła ubrana na czarno. Za zezwoleniem papieskim miała dwóch jezuickich kapelanów na swoim dworze. Przypuszcza się, że jej uległość wobec zakonu i kościoła miała swe korzenie w młodości. Anna nie została zakonnica jak chciała tego matka i miała z tego powodu całe życie wyrzuty sumienia. Nie udało jej się również przekonać męża schizmatyka do zmiany wiary. Postawiła za to wiele kościołów, którym dawała uposażenie. W testamencie przeznaczyła 20 000 złotych na pobożne cele. Zmarła 30 XI 1635 roku. Ciało pochowano w jezuickim kościele św. Jana w Jarosławiu w alabastrowym sarkofagu. Jej grób został później zniszczony po kasacie zakonu jezuitów. Anna z Kostków Ostrogska pozostawiła trzy córki Zofię, Annę, Katarzynę, które wyszły za mąż kolejno za Stanisława Lubomirskiego, Jana Chodkiewicza (słynnego Hetmana) i Tomasza Zamoyskiego. Dobra jarosławskie zostały dokładnie podzielone między te trzy rody. Kolejne lata to okres rządów wielkich rodów magnackich, trudno określić, który z nich dziedziczył w tej wsi. W końcu XVII wieku zapewne była to Marysieńka, żona króla Jana III wdowa po Zamoyskim. Na początku XVIII wieku dobrami jarosławskimi zarządzali Lubomirscy. Od Lubomirskich majątek drogą wiana przeszedł na Sieniawskich. W 1731 roku w kościele reformatów w Warszawie odbył się ślub, o którym głośno było w Polsce. Za mąż wychodziła Maria Zofia Sieniawska wdowa po Stanisławie Denhoffie wojewodzie połockim. Była to najbogatsza wdowa w Polsce, spadkobierczyni bajecznej fortuny w tym i dóbr jarosławskich. Jej mężem został książę August Aleksander Czartoryski, którego rodzina pochodziła z dawnych książąt litewskich. Książę Czartoryski zdobył rękę Sieniawskiej dzięki udanemu pojedynkowi na pistolety z rywalem Potockim. Poprzez ten ślub Wierzbna i setki innych wsi przeszły na własność Czartoryskich. Z tego związku w 1734 roku urodził się książę Adam spadkobierca fortuny, pisarz i krytyk literacki, członek Komisji Edukacji Narodowej. Jego syn również Adam, był jedną z najważniejszych postaci historii Polski okresu zaborów. Uważano go za niekoronowanego króla Polski. Za swe zasługi dla ojczyzny został wprowadzony na karty literatury Polskiej przez Słowackiego w „Kordianie” oraz Wyspiańskiego w „Weselu”. Zmarł 15 lipca 1861 roku w Montfermeil pod Paryżem. Pochowany został na Polskim cmentarzu w Montmorency. W sierpniu 1865 trumny ze szczątkami księcia oraz jego żony (zmarłej w 1864 roku) przewieziono do Sieniawy gdzie zostały złożone w rodzinnym grobowcu. Synem Adama Czartoryskiego był urodzony w 1828 roku w Dreźnie

książę Jerzy Konstanty. To właśnie on był kolejnym dziedzicem Wierzbnej. Książę Jerzy Konstanty zmarł w Wiedniu w 1912 roku. Wierzbna w XVIII i XIX wieku należała do ogromnej fortuny Czartoryskich. W końcu XVIII wieku była jedna z mniejszych wsi w okolicy. Spis ludności z 1785 roku informuje, że mieszkało w niej 91 osób w tym 4 dzieci. Według opisu Wierzbnej z końca XIX wieku „wieś leżała przy gościńcu na Przeworsk a przez wieś przebiegał tor kolejowy. Folwark w tej wsi liczył 757 mórg (wraz z Wandówką). Wieś liczyła 62 domy i 369 mieszkańców”. W 1921 roku w Wierzbnej było 108 domów i mieszkało tu 640 osób (599 katolików, 33 grekokatolików, 8 Żydów). Przed II wojną światową kołodziejem w tej wsi był J. Macierzanka, wyrobem koszyków trudnił się Kwieciński. Kowalami byli M. Fudali, P. Mielniczyk, i J. Szczepański. Zakład szewski posiadał P. Piśko a sklepy z artykułami tytoniowymi J. Krajnik i W. Walankiewicz. Po księciu Jerzym Konstantym kolejnym dziedzicem wsi został książę Witold Czartoryski (ur. 10.02.1864 w Wienhaus). Witold był członkiem rady stanu w powiecie jarosławskim. W 1889 roku zaślubił Jadwigę z hrabiów Dzieduszyckich. Czartoryscy dochowali się czworga dzieci: Marii (1890), Anny (1891), Kazimierza i Jerzego (ur. 1894). Folwark Wierzbna liczył wówczas 225 ha. Książę Witold wnuk słynnego Adama Czartoryskiego dziedziczył w tej wsi aż do 1944 roku. W tymże roku reforma rolna objęła ten majątek. Książę Witold zmarł 06 IX 1945 roku w Makowie Podhalańskim.

5.2.3. Krajobraz kulturowy gminy

Krajobraz kulturowy jest to pojęcie określające przestrzeń ukształtowaną historycznie w wyniku działalności człowieka, łączącą w sobie elementy środowiska naturalnego jak i wytwory cywilizacji. Jest to wynik przekształcenia krajobrazu naturalnego przez grupę lub kilka grup kulturowych i nakładania się elementów kulturowych z różnych okresów.

Na krajobraz kulturowy Gminy Pawłosiów składają się takie elementy jak:

- pagórkowate ukształtowanie terenu z wsiami zlokalizowanymi w dolinach, w bezpośredniej bliskości cieków wodnych i wzniesieniami o łagodnych stokach podzielonych nieregularną szachownicą pól, z nielicznymi śródpolnymi zadrzewieniami;
- pozostałości założeń dworskich zlokalizowane przeważnie na niewielkich, eksponowanych w przestrzeni wyniosłościach, w otoczeniu parków oraz nielicznej już zabudowy gospodarczej;
- nieregularny, często silnie wydłużony układ przestrzenny miejscowości, z zabudową zorganizowaną wzdłuż jednej lub kilku dróg;
- wydłużony lub nieregularny kształt parceli budowlanych w centrach wsi, z krótszym bokiem przytykającym do drogi;
- rozplanowanie gospodarstwa z zabudowaniami w części frontowej (najbliższej drogi), znajdującymi się za nimi ogrodami użytkowymi i sadami oraz polami ornymi w głębi;

- zabytkowa oraz nowsza zabudowa wiejska dostosowana do kształtu i wielkości parceli;
- cmentarze zlokalizowane w oddaleniu od zabudowań;
- kapliczki, figury i krzyże zlokalizowane przy drogach oraz w części parków dworskich;
- obiekty militarne usytuowane w polach.

Należy podkreślić, że krajobraz kulturowy podlega ciągłym zmianom, które są wypadkowymi przemian społeczno-ekonomicznych, czy gospodarczych.

5.2.4. Zabytki nieruchome

Ilość obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie gminy nie jest duża jednak stanowią one grupę zróżnicowaną, w skład której wchodzi: zespoły dworskie, zabudowa wiejska (budynki, mieszkalne, gospodarcze, szkoły i świetlice), kapliczki, cmentarze oraz obiekty militarne.

Zespoły dworskie:

Niewątpliwie najwartościowszą grupę obiektów zabytkowych na terenie gminy stanowią dawne założenia rezydencjonalne. Do najlepiej zachowanych należą zespoły dworsko-parkowe w Pawłosiovie, Cieszacinie Wielkim, Ożańsku i Cieszacinie Małym, gdzie zachowały się parki oraz dwory (w większości nieużytkowane bądź silnie przekształcone). W Pawłosiovie oraz Ożańsku zachowały się też pojedyncze budynki wchodzące w skład folwarków. Ponadto w Kidałowicach zachowały się resztki parku oraz elementy zabudowy gospodarczej, a w Wierzbnej czytelne są relikty dawnego założenia.

Cieszacin Mały:

(dworek/oficyna, park – XIX-XX w, relikty fortyfikacji ziemnych XVII w. ?)

W południowej części Cieszacina Małego na łagodnym, południowo-wschodnim zboczu niewielkiego wzniesienia znajdują się pozostałości założenia dworskiego, na które składa się murowany, parterowy dworek/oficyna oraz park i sad z zabytkowymi drzewami. Założenie dworskie zlokalizowane jest na wyraźnie czytelnym platformach i skarpach ziemnych, będących zapewne relikdami założenia obronnego z XVII w.

Dworek/oficyna wzniesiony został na początku XX w., być może z wykorzystaniem murów wcześniejszego, istniejącego tutaj budynku. Pierwotnie była to oficyna dworska zamykająca bok dziedzińca przed elewacją frontową dworu. Po zniszczeniu właściwego dworu przejęła jego funkcję. Jest to stosunkowo skromny, parterowy budynek wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta, z kolumnowym gankiem poprzedzającym główne wejście, nadającym mu charakter reprezentacyjny oraz urozmaicającymi bryłę przybudówkami przy elewacjach szczytowych i tylnej.

Cieszacin Wielki:

(Dwór -1906 r., park XVIII-XIX w.)

Założenie usytuowane w centralnej części miejscowości, na łagodnym, wschodnim stoku niewielkiego wzniesienia. Składa się ono z piętrowego, murowanego dworu oraz parku krajobrazowego.

Obecny dwór wzniesiony został w 1906 r. i pierwotnie stanowił pawilon przybudowany do obszernego, parterowego, drewnianego dworu zniszczonego w czasie wojny lub krótko po jej zakończeniu. Jest to niewielki, wzniesiony na rzucie kwadratu, dwukondygnacyjny budynek, z malowniczą basztą w narożu. Elewacje posiadają bogaty wystrój architektoniczny w postaci gzymsów, opasek okiennych oraz wieńczących całość krenelaży.

W 1944 r. majątek upaństwowiono. W 1960 r. istniejący budynek zaadaptowano na szkołę podstawową, a latach 80. rozpoczęto generalny remont obiektu, którego nigdy nie ukończono.

Kidałowice:

(Pozostałości parku XVIII-XIX w., spichlerz, stajnia – XIX w)

Pozostałości założenia dworskiego usytuowane są w centralnej części miejscowości, na południowo-zachodnim stoku łagodnego wzniesienia.

Do czasów obecnych przetrwała część parku, spichlerz, zrujnowana stajnia oraz całkowicie przebudowany dwór, w którym obecnie mieści się szkoła.

W 1944 r. majątek upaństwowiono, a w dworze ulokowano mieszkania i szkołę. W wyniku gruntownej przebudowy na przełomie lat 60 i 70 XX w. dwór zatracił cechy obiektu zabytkowego, a o jego wieku świadczy jedynie zachowana, sklepiona piwnica.

Poza dworskim spichlerzem i stajnią na terenie Kidałowic zachowały się jeszcze trzy, w większości zrujnowane, budynki mieszkalne – czworaki.

Ożańsk:

(park XVIII-XIX w., dwór 1936, mur i dwie obory, kapliczka)

Założenie usytuowane w północnej części miejscowości na łagodnym, opadającym ku wschodowi stoku. Składa się ono z krajobrazowego parku, kapliczki oraz całkowicie przebudowanego dworu wzniesionego w 1936 r., otaczającego park muru, oraz dwóch budynków gospodarczych.

Pawłosiów:

(Założenie dworskie XVII-XX w, złożone z oficyny/dworu, parku, kapliczki, figury, kamiennego herbu, ujeżdżalni i powozowni, fragmentów ogrodzenia, spichlerza, lamusa, obory/stajni i trzech czworaków)

Założenie zlokalizowane jest w północnej części miejscowości, przy granicy z Jarosławiem, na ukształtowanym tarasowo południowym stoku niewielkiego wzniesienia.

Od końca XVI w. Pawłosiów należał do jezuitów i znajdowała się tutaj ich podmiejska siedziba oraz folwark. Po kasacie zakonu w XVIII wieku majątek kupiła

rodzina Siemieńskich. Założenie zostało wtedy całkowicie przekształcone i w kolejnych dziesięcioleciach dodatkowo rozbudowywane. Dwór Siemieńskich spłonął w 1915 r., po czym go rozebrano. Na cele mieszkalne zaadaptowano jedną z oficyn. W 1944 r. majątek upaństwowiono, a w zespole ulokowano szkołę ogrodniczą.

W obrębie zespołu zachowała się ozdobna oficyna/dwór, połączone ze sobą budynki opisywane jako wozownia, ujeżdżalnia i stajnia, które w okresie powojennym zostały przebudowane na cele szkoły, spichlerz. W parku zlokalizowana jest ponadto murowana kapliczka oraz figura Marki Bożej, a na podjeździe kamienny herb Siemieńskich. Istnieją również fragmenty murowanego ogrodzenia oraz brama.

Poza obecnymi granicami zespołu zachowały się ponadto trzy czworaki oraz stajnia i lamus wchodzące w skład dawnego folwarku należącego do założenia.

Wierzbna:

(Relikty założenia dworskiego pocz. XIX)

W centralnej części wsi czytelne są niki pozostałości dawnego założenia dworskiego złożone z mocno zrujnowanego fragmentu parterowego, murowanego dworu oraz zabytkowej lipy rosnącej w centralnej części dawnego ogrodu.

Ze względu na katastrofalny stan zachowania oraz fakt rozebrania większej części dworu skazany jest on na całkowitą zagładę.

Zabudowa wiejska:

Budynki użyteczności publicznej (szkoły, świetlice wiejskie):

Na terenie gminy Pawłosiów zachowało się kilka interesujących budynków szkolnych wzniesionych od początku do połowy XX w. Do najstarszych należy drewniana szkoła w Ożańsku wzniesiona w początku XX w. oraz murowana szkoła w Cieszacinie Wielkim z tego samego czasu. Nieco później, bo w 1911/12 r. powstała murowana szkoła w Kidałowicach. Jest to budynek wzniesiony na podstawie rozpowszechnionego w regionie projektu i wyróżnia się malowniczą bryłą z ryzalitami i szczytem oraz dużymi oknami. W okresie międzywojennym powstał obszerny, drewniany budynek szkolny w Cieszacinie Wielkim. Najpóźniejsza z tej grupy jest szkoła w Tywonii wzniesiona w 1950 r. Od pozostałych wyróżniają ją przede wszystkim dożo większe gabaryty i piętrowa bryła. Budynek ten pomimo powojennej metryki utrzymany jest w klasycyzującej, modernistycznej stylistyce typowej dla okresu międzywojennego.

Cechą charakterystyczną powyższych budynków szkolnych jest to, że obok pomieszczeń przeznaczonych do nauczania (w starszych obiektach przeważnie są to dwie klasy) w budynku znajdowało się również mieszkanie przeznaczone dla kierownika szkoły lub nauczyciela.

Ciekawy element zabudowy wsi stanowią budynki świetlic wiejskich. Do obecnych czasów zachowały się dwa obiekty wzniesione w okresie międzywojennym. Jeden w Szczytnej oraz drugi w Tywonii. Budynek świetlicy w Szczytnej jest to parterowy, stosunkowo prosty, obszerny obiekt wzniesiony z drewna i nakryty dachem dwuspadowym. Znacznie ciekawszym pod względem

ukształtowania bryły jest budynek świetlicy w Tywoni, również wzniesiony z drewna, z elewacją frontową z ryzalitem, nakryty dachami dwuspadowymi z naczółkami w szczytach jednak ze względu na katastrofalny stan zachowania nie ma on szans na przetrwanie.

Cechą charakterystyczną układu przestrzennego ww. świetlic wiejskich jest istnienie w nich jednej obszernej sali oraz kilku mniejszych pomieszczeń stanowiących jej zaplecze.

Zabudowa mieszkalna i gospodarcza:

Zachowana na terenie gminy wiejska zabudowa mieszkalna i gospodarcza w większości wznoszona była z drewna (domy murowane należą do wyjątków).

Można rozróżnić kilka typów drewnianej zabudowy charakterystycznej dla poszczególnych miejscowości. Jednak kwestia ta wymaga usystematyzowania i dokładniejszego zbadania. Wśród budynków najbardziej charakterystycznych należy wymienić drewniane domy z przeszklonymi gankami w miejscowości Pawłosiów wnoszone przeważnie w okresie międzywojennym, domy w Kidałowicach łączące pod jednym dachem część mieszkalną i gospodarczą wznoszone na przełomie XIX i XX w., czy kilka domów w Cieszacinie Wielkim wzniesionych na pocz. XX w. charakteryzujących się niewielką, wgłębną werandą na osi wejścia.

Z istniejących murowanych domów najstarszy jest budynek zlokalizowany w Kidałowicach, wzniesiony w 1 poł. XIX w. i związany pierwotnie z założeniem dworskim. Dom w Cieszacinie Małym wzniesiony został zapewne w początku XX w. i wyróżnia się skromnym detalem architektonicznym oraz płytką, zamkniętą od góry odcinkową wnęką w elewacji frontowej, w której umieszczono wejście,

Cmentarze:

Na terenie gminy istnieje pięć historycznych cmentarzy powstałych w okresie od połowy XIX w. do lat 30. XX w.

Cmentarz w Kidałowicach datowany jest na koniec XIX wieku a dokładniej według najstarszego odnalezionego na cmentarzu pochówku na rok 1884. Cmentarz usytuowany jest na wzniesieniu poza miejscowością, przy drodze Jarosław-Chłopice, około 200 metrów od skrętu do Kidałowic. Cmentarz obecnie rozszerzony o nową część grzebalną oraz plac kościelny pierwotnie był prostokątny, z niewielką kaplicą oraz z aleją obsadzoną lipami i akacjami, (obecnie wyciętymi) prowadzącą od bramy głównej do kaplicy. Najprawdopodobniej pierwsze pochówki pojawiły się na kwaterze położonej po prawej stronie alei. Są to nagrobki pochodzące z początku i pierwszej połowy XX w. Kwaterna po stronie lewej od alei z pochówkami z lat 40. XX w. Na najstarszej części cmentarza zachowały się pojedyncze, historyczne nagrobki: krzyż wykonany z kamienia (bruśnieńskiego?); kilka krzyży żeliwnych posadowionych na kamiennych cokołach; nagrobki betonowe z lat 20. I 30 XX.

Cmentarz w Maleniskach powstał około 1930 r.; zlokalizowany jest na prostokątnej działce przy drodze prowadzącej z Jarosławia do Zarzecza,

w bezpośrednim sąsiedztwie granicy miasta Jarosławia. Na cmentarzu zachowała się kaplica oraz metalowa brama cmentarna powstała prawdopodobnie w czasie utworzenia nekropolii. Aleja główna biegnie od bramy, przecinając cmentarz na dwie części. Na cmentarzu zachowało się kilka nagrobków kamiennych, betonowych i metalowych pochodzących z okresu wojennego i powojennego. Na cmentarzu pochowano dwóch lotników polskich zestrzelonych nad Pawłosiowem we wrześniu 1939 r.

Mogiła Oficera Wehrmachtu w Maleniskach. Jest to nieoznaczona mogiła zlokalizowana w pobliżu krzyża przy drodze prowadzącej z Pawłosiowa do Malenisk. W okresie powojennym pogrzebany w tym miejscu człowiek nie był ekshumowany.

Cmentarz epidemiczny w Pawłosiowie powstał w 1856 r. Zlokalizowano go poza wsią na wzniesieniu daleko od zabudowań. Obecnie cmentarz nie jest zaznaczony w żaden sposób.

Cmentarz Parafialny w Wierzbnej powstał w końcu XIX w. poza zabudową wiejską, w pobliżu drogi prowadzącej z Przeworska do Jarosławia. Działka cmentarna jest prostokątna z główną aleją przeprowadzoną przy jej dłuższym boku, z rozchodzącymi się od niej poprzecznymi alejkami bocznymi. Na cmentarzu zachowanych kilka ciekawych metalowych krzyży na kamiennych postumentach, powstałych w latach 30 XX w.

Kapliczki :

Elementem charakterystycznym w krajobrazie gminy są także rozproszone na jej terenie kapliczki, figury i krzyże. Zdecydowanie najwięcej jest obiektów powstałych w 2 poł. XIX w, ale odnaleźć można również kapliczkę pochodzącą z XVIII w. oraz kapliczki wzniesione w 2 poł. XX w.

Obiekty militarne:

Niemiecki schron bojowy w Wierzbnej (1940 - 1943 ?)

Obiekt zlokalizowany w południowej części miejscowości, na wzniesieniu, z dobrą widocznością na otaczającą dolinę. Schron wchodził w skład tzw. Pozycji Granicznej Galicja – niemieckiego odpowiednika Linii Mołotowa.

Strzelnica w Pawłosiowie (XIX-XX w.)

Obiekt usytuowany jest w północno-zachodniej części Pawłosiowa, z dala od zabudowań wiejskich, w dnie niewielkiej doliny, pomiędzy przysiółkiem Pawłosiowa zwanym Ścieżki, a Maleniskami. Powstanie strzelnicy należy wiązać z końcem XIX lub pocz. XX w, - okresem intensywnego rozwoju garnizonu wojskowego w Jarosławiu.

**5.2.5. Wykaz zabytków nieruchomych
włączonych do gminnej ewidencji zabytków**

CIESZACIN MAŁY				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Dworek/oficyna	Cieszacin Mały 93	murowany	XIX XX w.
2.	Otoczenie dworu	Cieszacin Mały dz. nr 4/1 i 625 oraz części działek nr 509/1, 509/2 i 509/3	-	Relikty fortyfikacji ziemnych XVII Park XIX/XX w.
3.	Dom	Nr 35	Drewniany	lata 30. XX w.
4.	Dom nr 49	Nr 49	Murowany	Pocz. XX w.
5.	Dom nr 56	Nr 56	Drewniany	Kon. XIX w.
6.	Dom nr 64	Nr 64	Drewniany	lata 20. XX w.
7.	Dom nr 65	Nr 65	Drewniany	lata 20. XX w.
8.	Dom nr 90	Nr 90	Drewniany	lata 30. XX w.
9.	Dom nr 91	Nr 91	Drewniany	lata 30. XX w.
10.	Kapliczka Matki Bożej	W pobliżu domu nr 65	Murowana	pocz. XX w.
11.	Kapliczka św. Jana Nepomucena	Cieszacin mały działka nr 613/1, przy skrzyżowaniu dróg, przy granicy z Cieszacinem Wielkim	Murowana	XIX/XX w.

CIESZACIN WIELKI				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Dwór	Cieszacin Wielki 202 Działka nr 4	Murowany	1906 r.
2.	Park dworski	Działka nr 4 oraz część działki nr 1/4	-	XVIII-XIX w.
3.	Szkoła	W centralnej części wsi, Działka nr 122	Murowana	1905 r.

4.	Szkoła	W centralnej części wsi, Działka nr 122	Drewniana	1937-38 r.
5.	Dom (dawny sklep)	Nr 10	Drewniany	1933-34 r.
6.	Dom	Nr 12	Drewniany	1931 r.
7.	Dom	Nr 48	Drewniany	1928-29 r.
8.	Dom	Nr 53	Drewniany	1921 r.
9.	Dom	Nr 88	Drewniany	1934 r.
10.	Dom	Nr 93	Drewniany	1933 r.
11.	Dom	Nr 101	Drewniany	1920 r.
12.	Dom	Nr 118	Drewniany	1920 r.
13.	Dom	Nr 154	Drewniany	1937-38 r.
14.	Dom	Nr 168	Drewniany	1935 r.
15.	Dom	Nr 178	Drewniany	1930 r.
16.	Stodoła	Przy domu nr 111	Drewniana	1910 r.,
17.	Kapliczka Serca Pana Jezusa	Obok domu nr 25	Murowana	1913 r.
18.	Kapliczka Matki Bożej	Obok domu nr 53	Murowana	Okolo 1925 r.
19.	Kapliczka MB Szkaplerznej	Obok domu nr 138	Murowana	Okolo 1890r.

KIDAŁOWICE				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Pozostałości parku dworskiego	Działka nr 572	-	XVIII-XIX w.
2.	Spichlerz dworski	Działka nr 570	Murowany	k. XIX w.,
3.	Stajnia dworska	Działki nr 578/2 i 567	Murowana	k. XIX w.
4.	Szkoła	Kidałowice 105	Murowana	1910-11 r.
5.	Zespół zabudowań: Dom ze stajnią i Stodoła	Nr 35	Drewniane	Pocz. XX w.

6.	Dom	Nr 51	Drewniany	Okolo 1880 r.
7.	Dom	Nr 55	Drewniany	1914 r.
8.	Dom	Nr 56	Drewniany	1914 r.
9.	Dom	Nr 63	Drewniany	1904 r.
10.	Dom	Nr 83	Murowany	1poł. XIX w.
11.	Dom	Nr 94	Drewniany	Okolo 1900 r.
12.	Kapliczka/krzyż	Działka nr 528/2 w centrum miejscowości	Murowana	1902 r.
13.	Kapliczka/krzyż	Działka nr 647/4 w centrum miejscowości obok budynku nr 105	Murowana	1910 r.
14.	Cmentarz	Przy drodze w zachodniej części miejscowości	-	1884 r.

MALENISKA				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Dom	Nr 60	Drewniany	1927 r.
2.	Dom	Nr 102	Drewniany	1939 r.
3.	Kapliczka Matki Bożej	Przy drodze w centrum miejscowości koło domu 521	Murowana	1poł. XX w.
4.	Cmentarz	Przy granicy z Jarosławiem działka nr 69/2	-	1930 r.
5.	Kaplica cmentarna	Na cmentarzu	Murowana	Okolo 1930 r.
6.	Brama cmentarna	Na cmentarzu	Metalowa	Okolo 1930 r.
7.	Mogiła oficera Wehrmachtu	Działka nr 51/2 w pobliżu krzyża przydrożnego	-	1943 r. (?)

OŻAŃSK				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Park dworski	Przy drodze w północnej części miejscowości	-	XVIII-XIX w.
2.	Mur ogrodzeniowy parku	Przy drodze w północnej części miejscowości	Murowany	XIX-XX w.
3.	Dwór	W parku	Murowany	1936 r. (przebudowany)
4.	Obora	Przy drodze w północnej części miejscowości	Murowana	1936 r.
5.	Obora	Przy drodze w północnej części miejscowości	Murowana	1936 r.
6.	Szkoła	Nr 34	Drewniana	1905 r.
7.	Dom	Nr 35	Drewniany	1934 r.
8.	Kapliczka Matki Bożej	W parku	Murowana	1poł. XX w.
9.	Kapliczka MB Niepokalanej	Obok domu nr 67	Murowana	Około 1920 r.

PAWŁOSIÓW				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Park dworski	przy drodze w północno-wschodniej części miejscowości	-	XVIII – XX w.
2.	Dwór	W parku	Murowany	XIX/XX w.
3.	Wozownia i Ujeżdżalnia (później szkoła)	W parku	Murowane	XIX-XX w.
4.	Mur ogrodzeniowy	W parku	Murowany	XIX-XX w.
5.	Spichlerz	Na terenie zespołu	Murowany	2poł. XIX w.

6.	Obora	Na terenie zespołu	Murowana	2poł. XIX w.
7.	Lamus	Działka nr 58/2	Murowana	2poł XIX w.
8.	Stodoła	Działka nr 58/3	Murowana	2poł. XIX w.
9.	Czworak	Pawłosiów 430A	Murowany	2.poł.XIX w.
10.	Czworak	Pawłosiów 431	Murowany	2.poł.XIX w.
11.	Dom	Nr 10	Drewniany	1927-1928 r.
12.	Dom	Nr 31	Drewniany	I.20.XX w.
13.	Dom	Nr 103	Drewniany	1926 r.
14.	Dom	Nr 113	Drewniany	1890 r.
15.	Dom	Nr 149	Drewniany	I.20.XX w.
16.	Dom	Nr 158	Drewniany	1935 r.
17.	Dom	Nr 188	Drewniany	ok. 1900 r
18.	Dom	Nr 236	Drewniany	1936 r.
19.	Dom	Nr 251	Drewniany	1931 r.
20.	Dom	Nr 341	Drewniany	1920 r.
21.	Kapliczka św. Antoniego	W parku	Murowana	XVIII w.
22.	Kapliczka Matki Bożej	W parku	Murowana z figurą	XIX/XX w,
23.	Kapliczka MB Niepokalanej	Koło Urzędu Gminy	Murowana z figurą	1904 r.
24.	Kapliczka Matki Bożej	Przy drodze w pobliżu domu 251	Murowana z figurą	XIX w.
25.	Kapliczka/krzyż	Przy drodze w pobliżu domu 220	Murowana z krzyżem	1897 r.
26.	Cmentarz epidemiczny	W polach w południowej części miejscowości	-	1856
27.	Strzelnica	W polach (Pawłosiów Ścieżki)	-	XIX/XX w

SZCZYTNA				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Świetlica wiejska	Działka nr 1/13	Drewniana	1929-1930 r.
2.	Dom	Nr 66	Drewniany	1934 r.
3.	Kapliczka/Krzyż	W pobliżu domu nr 82	Murowane	1935 r.

TYWONIA				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Szkoła	Przy drodze w centralnej części miejscowości	Murowana	Okolo 1950 r.
2.	Świetlica wiejska	Przy drodze w centralnej części miejscowości	Drewniana	Lata 30. XX w.
3.	Dom	Nr 22	Drewniany	1930 r.
4.	Dom	Nr 24	Drewniany	1923 r.
5.	Dom	Nr 89	Drewniany	1925 r.
6.	Dom	Nr 109	Drewniany	1924 r.
7.	Dom	Nr 114	Drewniany	1911 r.
9.	Dom	Nr 122	Drewniany	1910 r.
11.	Dom	Nr 123	Drewniany	1932 r.
12.	Kapliczka	Przy drodze w centralnej części miejscowości	Murowana	Kon. XIX w.

WIDNA GÓRA				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Dom	Nr 23	Drewniany	1938 r.
2.	Dom	Nr 49	Drewniany	1911 r.
3.	Dom	Nr 66	Drewniany	1938 r.

WIERZBNA				
Lp.	OBIEKT	LOKALIZACJA	MATERIAŁ	DATOWANIE
1.	Dom	Nr 10	Murowany	1920 r.
2.	Dom	Nr 226	Drewniany	1930 r.
3.	Dom	Nr 259	Drewniany	1939 r.
4.	Dom	Nr 263	Drewniany	1938 r.
5.	Kapliczka	Obok domu nr 50	Murowana	1905 r.
6.	Cmentarz	Działka nr 676	-	Kon. XIX w.
7.	Schron bojowy	W pobliżu domu nr 156 A	Betonowy	1940-1943 ?

5.2.6. Zabytki ruchome

Na terenie Gminy Pawłosiów nie ma zabytków ruchomych objętych wpisem do rejestru zabytków ani włączonych do wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków. Znajduje się tutaj pewna liczba zabytków ruchomych (wyposażenia kapliczek, nagrobki) i są wśród nich pojedyncze obiekty, które z pewnością mogłyby zostać wpisane indywidualnie do rejestru zabytków ruchomych, jednak jak do tej pory nie stały się one przedmiotem zainteresowania służb konserwatorskich.

5.2.7. Zabytki archeologiczne

Teren Gminy Pawłosiów pokrywa pięć obszarów AZP: **103-81, 103-82, 104-81, 104-82** oraz **104-83**.

- Obszar **103-81** obejmuje swoim zasięgiem większość miejscowości Ożańsk;
- Obszar **103-82** obejmuje spore części Ożańska, Tywonii i Wierzbnej;
- Obszar **104-81** fragmenty Cieszacina Małego i Ożańska;
- Obszar **104-82** obejmuje największą część gminy, a mianowicie wsie Cieszacin Mały, Cieszacin Wielki, Kidałowice, Pawłosiów, Szczytną i Tywonię;
- Obszar **104-83** obejmuje większą część miejscowości Kidałowice.

Ogółem na terenie Gminy Pawłosiów zidentyfikowanych zostało ok. 170 stanowisk archeologicznych – miejsc, w których stwierdzono ślady bytności człowieka od czasów prehistorycznych aż do okresu nowożytnego. W większości są to ślady osadnictwa lub osady, choć zdarzają się również cmentarzyska czy kurhany. Na wielu stanowiskach występuje materiał archeologiczny z różnych epok sygnalizujący ciekawą problematykę rozwojową omawianego terenu, który jak dotąd pozostaje słabo przebadany archeologicznie.

Wielkość istniejących stanowisk jest zróżnicowana. Wiele z nich to jedynie punkty inne mają zasięg wielkoobszarowy. Stwierdzono występowanie licznych stanowisk wielokulturowych, będących świadectwem aktywności człowieka w ich obrębie w różnych okresach dziejowych.

Najliczniej na omawianych obszarach reprezentowane są stanowiska z epoki kamienia - głównie neolityczne. Licznie spotyka się stanowiska zaliczane do okresu wpływów rzymskich, do wczesnego i późnego średniowiecza. Mniej liczne są natomiast stanowiska z epoki brązu. Ponadto stanowiska wykazują znaczną liczbę ceramiki o znikomych cechach charakterystycznych, którą trudno wiązać z jakimś konkretnym okresem, czy kulturą.

W oparciu o znaleziska z powierzchni pól za najciekawsze należy uznać osady kultury przeworskiej ze śladami osadnictwa neolitycznego i wczesnośredniowiecznego zlokalizowane w Pawłosiowie, ślady osadnictwa kultury świderskiej z paleolitu środkowego oraz osadę neolityczną i wczesnośredniowieczną ze śladami osadnictwa łużyckiego w Cieszacinie Małym. W Cieszacinie Wielkim zlokalizowano osadę kultury pucharów lejkowatych oraz kultury przeworskiej i wczesnośredniowiecznej, a także osadę kultury przeworskiej ze śladami osadnictwa neolitycznego i wczesnośredniowiecznego. Za szczególnie interesujące należy także uznać odkryte ślady kultury mierzanowskiej w Tywoni i Wierzbnej oraz ślady kultury trzcinieckiej w Ożańsku i Tywonii.

5.2.8. Wykaz stanowisk archeologicznych włączonych do ewidencji zabytków

Obszar AZP 103-81					
Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska		Charakter stanowiska	Chronologia
		w miejscowości	na obszarze		
1.	Ożańsk	1	85	Osada	Neolit
2.	Ożańsk	2	86	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze

3.	Ożańsk	3	87	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
4.	Ożańsk	4	88	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze

Obszar AZP 103-82					
Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska		Charakter stanowiska	Chronologia
		w miejscowości	na obszarze		
1.	Ożańsk	5	77	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Wczesna epoka żelaza Okres wpływów rzymskich Prehistoria Średniowiecze
2.	Ożańsk	6	78	Osada	OWR Średniowiecze
3.	Ożańsk	7	79	Osada (?) Ślady osadnictwa	Nieokreślona Średniowiecze
4.	Ożańsk	8	80	Osada (?) Ślady osadnictwa	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Nieokreślona
5.	Ożańsk	9	81	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
6.	Ożańsk	10	82	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
7.	Ożańsk	11	83	Osada (?) Ślad osadnictwa	Epoka brązu Nieokreślona Średniowiecze

8.	Ożańsk	12	84	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
9.	Ożańsk	13	85	Ślady osadnictwa	Epoka brązu Wczesna epoka żelaza Okres wpływów rzymskich Prahistoria Wczesne średniowiecze
10.	Tywonía	2	24	Ślad osadnictwa	Neolit Epoka brązu
11.	Tywonía	3	52	Osada (?)	Pradziejowa, nieokreślona
12.	Tywonía	4	53	Ślad osadnictwa	Neolit
13.	Tywonía	5	54	Ślady osadnictwa	Neolit Okres wpływów rzymskich Pradziejowa, nieokreślona
14.	Tywonía	6	55	Osada Ślad osadnictwa	Neolit Epoka brązu Pradziejowa, nieokreślona
15.	Tywonía	7	56	Ślad osadnictwa	Epoka brązu
16.					
17.	Wierzbna	1	25	Osada	XIII-XIV w.
18.	Wierzbna	2	26	Osada	Okres wpływów rzymskich
19.	Wierzbna	3	27	Osada	Neolit
20.	Wierzbna	4	57	Ślad osadnictwa	Pradziejowa nieokreślona
21.	Wierzbna	5	58	Ślad osadnictwa	Neolit (?)
22.	Wierzbna	6	59	Ślad osadnictwa Osada	Neolit Epoka Brązu Okres wpływów rzymskich

					Pradziejowa, nieokreślona
23.	Wierzbna	7	60	Osada	Okres wpływów rzymskich
24.	Wierzbna	8	61	Osada	Neolit Okres wpływów rzymskich Średniowiecze
25.	Wierzbna	9	62	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Pradziejowa, nieokreślona
26.	Wierzbna	10	63	Osada Ślad osadnictwa	Okres wpływów rzymskich Pradziejowa, nieokreślona
27.	Wierzbna	11	64	Ślady osadnictwa	Epoka kamienia Okres wpływów rzymskich
28.	Wierzbna	12	65	Ślady osadnictwa Osada (?)	Epoka brązu Okres wpływów rzymskich
29.	Wierzbna	13	66	Ślad osadnictwa Osada	Neolit Okres wpływów rzymskich Średniowiecze
30.	Wierzbna	14	67	Osada (?)	Średniowiecze
31.	Wierzbna	15	68	Ślad osadnictwa	Średniowiecze
32.	Wierzbna	16	69	Osada (?)	Okres wpływów rzymskich
33.	Wierzbna	17	70	Ślad osadnictwa	Średniowiecze
34.	Wierzbna	18	71	Osada	Okres wpływów rzymskich Średniowiecze

35.	Wierzbna	19	72	Ślad osadnictwa Osada (?)	Neolit Okres wpływów rzymskich
36.	Wierzbna	20	73	Osada	Neolit Epoka brązu Okres wpływów rzymskich
37.	Wierzbna	21	74	Osada Ślad osadnictwa	Neolit Okres wpływów rzymskich Średniowiecze
38.	Wierzbna	22	75	Ślad osadnictwa	Epoka brązu
39.	Wierzbna	23	76	Osada	Okres wpływów rzymskich

Obszar AZP 104-81

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska		Charakter stanowiska	Chronologia
		w miejscowości	na obszarze		
1.	Cieszacin Mały	1	18	Ślad osadnictwa	Okres prehistoryczny
2.	Ożańsk	5	17	Ślad osadnictwa	Okres prehistoryczny (Epoka brązu)

Obszar AZP 104-82

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska		Charakter stanowiska	Chronologia
		w miejscowości	na obszarze		

1.	Cieszacin Mały	2	7	Ślady osadnictwa	Okres prehistoryczny Okres wczesnośredniowieczny Okres późnośredniowieczny
2.	Cieszacin Mały	3	45	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
3.	Cieszacin Mały	4	46	Ślad osadnictwa Osada	Neolit, Epoka brązu, Wczesne średniowiecze, Pradziejowa nieokreślona
4.	Cieszacin Mały	5	47	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
5.	Cieszacin Mały	6	48	Ślad osadnictwa	Neolit
6.	Cieszacin Mały	7	49	Ślad osadnictwa	Schyłkowy paleolit
7.	Cieszacin Mały	8	50	Ślady osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona, Wczesne średniowiecze
8.	Cieszacin Mały	9	51	Ślad osadnictwa	OWR
9.	Cieszacin Mały	10	52	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
10.	Cieszacin Mały	11	53	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
11.	Cieszacin Mały	12	54	Osada	OWR Wczesne średniowiecze
12.	Cieszacin Mały	13	55	Osada	Wczesne średniowiecze, Nowożytna XVII-XVIII w.
13.	Cieszacin Mały	14	56	Ślady osadnictwa	Neolit, Średniowiecze
14.	Cieszacin Mały	15	57	Ślad osadnictwa	Neolit
15.	Cieszacin Mały	16	58	Ślady osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona,

					Średniowiecze
16.	Cieszacin Mały	17	59	Osada (?)	Średniowiecze
17.	Cieszacin Mały	18	60	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
18.	Cieszacin Mały	19	61	Ślady osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona, Neolit
19.	Cieszacin Wielki	1	2	Znalezisko	-
20.	Cieszacin Wielki	2	3	Znalezisko	-
20.	Cieszacin Wielki	3	4	Znalezisko	-
21.	Cieszacin Wielki	4	5	Znalezisko	-
22.	Cieszacin Wielki	5	6	Ślady osadnictwa	Okres prehistoryczny Okres późnośredniowieczny
23.	Cieszacin Wielki	6	13	Osada ślady osadnictwa	Neolit OWR Wczesne średniowiecze
24.	Cieszacin Wielki	7	14	Osada (?)	OWR
25.	Cieszacin Wielki	8	15	Ślady osadnictwa	Neolit
26.	Cieszacin Wielki	9	16	Osada	Środkowy Neolit OWR Wczesne średniowiecze
27.	Cieszacin Wielki	10	17	Osada (?)	Pradziejowa, nieokreślona
28.	Cieszacin Wielki	11	18	Osada	Wczesny brąz

29.	Cieszacin Wielki	12	19	Ślady osadnictwa	Epoka kamienia Pradziejowa, nieokreślona
30.	Cieszacin Wielki	13	20	Osada (?)	Pradziejowa, nieokreślona
31.	Cieszacin Wielki	14	21	Osada, ślady osadnictwa	OWR (?) Wczesne średniowiecze
32.	Cieszacin Wielki	15	22	osada	OWR
33.	Cieszacin Wielki	16	23	Osada (?)	Środkowy neolit Wczesne średniowiecze Pradziejowa, nieokreślona
34.	Cieszacin Wielki	17	24	Ślady osadnictwa Osada (?)	Neolit, OWR, Wczesne średniowiecze
35.	Cieszacin Wielki	18	25	Ślady osadnictwa Osada	Neolit, OWR Wczesne średniowiecze
36.	Cieszacin Wielki	19	26	Ślady osadnictwa	Epoka brązu, Pradziejowa nieokreślona
37.	Cieszacin Wielki	20	27	Ślady osadnictwa	OWR
38.	Cieszacin Wielki	21	28	Osada	OWR Wczesne średniowiecze
39.	Cieszacin Wielki	22	33	Osada, Ślad osadnictwa	Neolit, Pradziejowa, nieokreślona
40.	Cieszacin Wielki	23	34	Ślad osadnictwa	Neolit
41.	Cieszacin Wielki	24	35	Osada, Ślad osadnictwa	Środkowy neolit, Pradziejowa, nieokreślona, Średniowiecze

42.	Cieszacin Wielki	25	36	Osada	Średniowiecze
43.	Cieszacin Wielki	26	37	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia, Wczesne średniowiecze
44.	Cieszacin Wielki	27	38	osada	OWR
45.	Cieszacin Wielki	28	39	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
46.	Cieszacin Wielki	29	40	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
47.	Cieszacin Wielki	30	41	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona Neolit Epoka brązu, 4Wczesna epoka żelaza
48.	Cieszacin Wielki	31	42	Ślady osadnictwa	OWR Średniowiecze
49.	Cieszacin Wielki	32	43	Ślad osadnictwa	Wczesny brąz
50.	Cieszacin Wielki	33	44	Ślad osadnictwa	Neolit
51.	Cieszacin Wielki	34	126	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Wczesna epoka brązu
52.	Cieszacin Wielki	35	127	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Wczesna epoka brązu
53.	Cieszacin Wielki	36	128	Ślad osadnictwa	Neolit
54.	Cieszacin Wielki	37	129	Cmentarzysko kurhanowe	Neolit
55.	Cieszacin Wielki	38	136	Kurhan	Neolit

56.	Pawłosiów	2	67	Osada	Wczesne średniowiecze
57.	Pawłosiów	3	68	Osada (?)	Średniowiecze
58.	Pawłosiów	4	69	Ślad osadnictwa	Średniowiecze
59.	Pawłosiów	5	70	Osada Ślady osadnictwa	Epoka kamienia OWR Wczesne średniowiecze
60.	Pawłosiów	6	71	Osada Ślad osadnictwa	OWR Średniowiecze
61.	Pawłosiów	7	72	osada	OWR
62.	Pawłosiów	8	73	Ślady osadnictwa	Wczesne średniowiecze Średniowiecze
63.	Pawłosiów	9	74	Ślad osadnictwa	Średniowiecze
64.	Pawłosiów	10	75	Ślad osadnictwa	Neolit
65.	Pawłosiów	11	76	Osada	OWR
66.	Pawłosiów	12	77	Osada	OWR
67.	Pawłosiów	13	78	Osada	OWR
68.	Pawłosiów	14	79	Osada	OWR
69.	Pawłosiów	15	80	Ślad osadnictwa	Pradziejowa nieokreślona
70.	Pawłosiów	16	81	Ślad osadnictwa	Wczesny neolit
71.	Pawłosiów	17	82	Ślad osadnictwa	OWR
72.	Pawłosiów	18	83	Osada (?)	OWR
73.	Pawłosiów	19	84	Osada	OWR

74.	Pawłosiów	20	85	Ślad osadnictwa	Neolit
75.	Pawłosiów	21	86	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
76.	Pawłosiów	22	87	Ślad osadnictwa	OWR
77.	Pawłosiów	23	88	Ślad osadnictwa	OWR
78.	Pawłosiów	24	89	Ślady osadnictwa	Neolit Średniowiecze
79.	Pawłosiów	25	90	Ślady osadnictwa	Neolit Wczesne średniowiecze
80.	Pawłosiów	26	91	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
81.	Pawłosiów	27	92	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
82.	Pawłosiów	28	93	Osada (?)	Średniowiecze
83.	Pawłosiów	29	94	Ślad osadnictwa	Neolit
84.	Pawłosiów	30	95	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
85.	Pawłosiów	31	96	Osada (?)	Neolit
86.	Pawłosiów	32	97	Ślad osadnictwa	Neolit
87.	Pawłosiów	33	98	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
88.	Pawłosiów	34	99	Ślad osadnictwa	Nowożytna XVIII w.
89.	Pawłosiów	35	100	Osada Ślad osadnictwa	OWR Pradziejowa, nieokreślona
90.	Pawłosiów	36	101	Osada (?)	OWR

91.	Pawłosiów	37	102	Ślady osadnictwa	Neolit Wczesne średniowiecze Pradziejowa nieokreślona
92.	Pawłosiów	38	103	Ślad osadnictwa	Średniowiecze
93.	Pawłosiów	39	104	Osada	OWR
94.	Pawłosiów	40	105	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
95.	Pawłosiów	41	106	Osada	Wczesne średniowiecze
96.	Pawłosiów	42	107	Ślad osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona
97.	Pawłosiów	43	108	Osada	OWR Wczesne średniowiecze
98.	Pawłosiów	44	109	Ślad osadnictwa Osada	Neolit OWR Średniowiecze
99.	Pawłosiów	45	110	Ślad osadnictwa	Neolit
100.	Pawłosiów	46	111	Ślady osadnictwa	OWR Nowożytna XVII-XVIII w.
101.	Pawłosiów	47	112	Osada (?)	Pradziejowa, nieokreślona
102.	Pawłosiów	48	113	Ślady osadnictwa	Pradziejowa, nieokreślona Średniowiecze
103.	Pawłosiów	49	114	Ślad osadnictwa	Neolit
104.	Pawłosiów	50	115	Osada (?)	Pradziejowa, nieokreślona
105.	Pawłosiów	51	123	Ślad osadnictwa	Neolit (?)
106.	Pawłosiów	52	130	Kopiec ziemny	?

107.	Pawłosiów	53	133	Kurhan	?
108.	Pawłosiów	54	134	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Wczesna epoka brązu
109.	Szczytna	1	62	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
110.	Szczytna	2	63	Osada	Wczesne średniowiecze
111.	Szczytna	3	64	Osada (?)	Pradziejowa, nieokreślona
112.	Szczytna	4	65	Ślady osadnictwa	Neolit, Wczesne średniowiecze
113.	Szczytna	5	125	Osada Ślady osadnictwa	Neolit środkowy Neolit Epoka kamienia Okres nowożytny
114.	Tywonia	1	66	Ślady osadnictwa Osada	Neolit OWR Nowożytna XVII-XVIII w.

Obszar AZP 104-83					
Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska		Charakter stanowiska	Chronologia
		w miejscowości	na obszarze		
1.	Kidałowice	1	9	Cmentarzysko	?
2.	Kidałowice	2	28	Ślad osadnictwa	Neolit
3.	Kidałowice	3	29	Ślad osadnictwa	Prahistoria

4.	Kidałowice	4	30	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia, Prahistoria
5.	Kidałowice	5	31	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
6.	Kidałowice	6	32	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
7.	Kidałowice	7	33	Ślad osadnictwa	Neolit
8.	Kidałowice	8	34	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
9.	Kidałowice	9	35	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia
10.	Kidałowice	10	42	Osada	Neolit
11.	Kidałowice	11	43	Osada	Prahistoria
12.	Kidałowice	12	44	Ślady osadnictwa	Prahistoria Średniowiecze
13.	Kidałowice	13	45	Ślad osadnictwa Osada	Neolit Prahistoria

5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Gminy Pawłosiów nie ma placówek muzealnych. Przy szkołach w Cieszacinie Wielkim, Pawłosiowie i Wierzbnej funkcjonują natomiast izby pamięci. Gromadzą przede wszystkim rozmaite obiekty związane przede wszystkim z historią gminy, ofiarowywane przez mieszkańców i uczniów. Sporą część zbiorów stanowią dokumenty i fotografie, niezwykle ciekawym eksponatem jest fragment szyby z kokpitu samolotu zestrzelonego na Pawłosiowie w 1939 r., a także inne eksponaty o charakterze wojskowym. Poza tym w zbiorach znajdują się dawne sprzęty codziennego użytku, czy wyroby rzemiosła.

5.2.10. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to przekazywane z pokolenia na pokolenie elementy kultury, często o silnie lokalnym wydźwięku. Składają się na nie: język, przekazy ustne, tradycje muzyczne, obyczaje, (rytuały i obrzędy doroczne, rodzinne, wesela, pogrzeby, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki), wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Ma terenie Gminy Pawłosiów ciągle żywe są lokalne formy obyczajów praktykowanych indywidualnie przez mieszkańców w gronie rodzinnym w czasie świąt i rodzinnych uroczystości, jednak wraz wymieraniem najstarszego pokolenia bezpowrotnie giną tradycyjne elementy i formy obyczajów.

Istotną rolę w kultywowaniu tradycji lokalnych odgrywa Gminny Ośrodek Kultury pełniący funkcję inicjatora i organizatora wielu wydarzeń. Ponadto wspiera on funkcjonujące na terenie gminy zespoły folklorystyczne i stowarzyszenia. Bazę lokalową dla inicjatyw kulturalnych stanowią wiejskie domy kultury, świetlice i biblioteki publiczne zlokalizowane w każdej miejscowości gminy, ale nie wszędzie prowadzące działalność. Gminny Ośrodek Kultury bierze czynny udział w organizowaniu przeglądów kapel ludowych, grup śpiewaczych wykonujących kolędy i pastorałki, przeglądów pieśni maryjnych i patriotycznych. Corocznie organizowane są konkursy na najpiękniejsze pisanki i palmy wielkanocne oraz ozdoby bożonarodzeniowe, zachęcające młodzież do wykonywania tradycyjnych ozdób. Również obchody dożynkowe stanowią tradycyjną i niezwykle istotną w życiu wsi uroczystość. Warto wspomnieć również o tradycyjnych wieńcach dożynkowych wykonywanych przez członków stowarzyszeń, kół i zespołów folklorystycznych.

Na terenie gminy prężnie działają zespoły folklorystyczne. 10 stycznia 1985 roku przy Wiejskim Domu Kultury w Pawłosiowie powstał Zespół Pieśni i Tańca "Pawłoszczanie". Przy tym zespole w marcu 1986 roku powstał chór oraz młodsza grupa Zespołu Pieśni i Tańca (w sierpniu 1986 roku). Zespół "Pawłoszczanie" od samego początku brał czynny udział w życiu kulturalnym gminy, jak i całego województwa (wówczas przemyskiego). Zespół brał udział m.in. w koncertach, dożynkach, akademiach.

W 1997 roku również w Pawłosiowie powstało Stowarzyszenie Folklorystyczne "Pawłosiowianie". Celem Stowarzyszenia jest kultywowanie dawnych tradycji, ocalenie od zapomnienia m.in. starych pieśni. Zespół upowszechnia kulturę regionu śpiewając, a także prezentując przedstawienia i skecze. Członkowie Stowarzyszenia tworzą Grupę Śpiewaczą "Pawłosiowianie". Stowarzyszenie bierze udział w różnych imprezach lokalnych, regionalnych, powiatowych i ogólnopolskich (Ogólnopolski Konkurs Tradycyjnego Tańca Ludowego - Rzeszów, Ogólnopolski Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu n/Wisłą) oraz na jarmarkach i festynach. Stowarzyszenie Folklorystyczne "Pawłosiowianie" jest także organizatorem imprezy pt. Przegląd Kolęd i Pastorałek, które odbywa się w kościele Parafialnym w Pawłosiowie. Jest laureatem wielu nagród i wyróżnień.

Kapela „SWOJAKI” powstała w 2007 roku. Członkowie zespołu to muzycy z zamiłowania, grają na własnych instrumentach, tj. akordeonie, kontrabasie, klarnecie i skrzypcach. Kapela towarzyszy „Pawłosiowianom” a od 2012 roku jest w stałej współpracy z „Zespołem Pieśni i Tańca - Pawłosiów”, przez co aktywnie promuje gminę. Muzyka na żywo uatrakcyjnia występy i jest dodatkowym atutem dla śpiewaków i tancerzy podczas konkursów oraz przeglądów. Kapela bierze również udział w przeglądach i konkursach kapel ludowych. ma na swoim koncie wiele nagród i wyróżnień. Często podczas występów, kapeli towarzyszy solista.

Celem kapeli jest prezentacja tradycji ludowego muzykowania, co pozwoli zachować folklor i tradycyjną sztukę ludową dla młodszych pokoleń. Dodatkowo członkowie zespołu wyszukują stare zapomniane melodie, które po latach na nowo rozbrzmiewają podczas występów.

Zespół Pieśni i Tańca "Pawłosiów" z Pawłosiowa powstał we wrześniu 2011 r. Obecnie liczy 26 członków, czyli 13 par tanecznych. Tancerze to amatorzy, mają od 11 do 18 lat. Mieszkają w Pawłosiowie, Widnej Górze i Maleniskach. Zespół posiada w swym repertuarze tańce przeworskie, w tym polkę pawłosiowską i tańce rzeszowskie.

Zespół „Wierzbianie” powstał w 2011 r. W swoim repertuarze posiada głównie pieśni biesiadne, które prezentuje zarówno biorąc udział w konkursach, jak i występując gościnnie. Okazjonalnie podejmuje również większe wyzwania, śpiewa kolędy i pastorałki oraz pieśni wojskowe i patriotyczne.

Czynny wkład w kultywowaniu dziedzictwa niematerialnego mają również Koła Gospodyń Wiejskich.

Założeniem Kół Gospodyń Wiejskich było powstanie w Pawłosiowie w latach trzydziestych organizacji młodzieżowej pod nazwą "Koło Wici". Koła Gospodyń Wiejskich powstały kolejno w Maleniskach (1949 r.), Szczytnej (około 1950 r.), Pawłosiowie (1952 r.), Tywonii (1956-1957 r.), Cieszacinie Wielkim (1960 r.), Wierzbnej (1961r.), Cieszacinie Małym (1978 r.) i Ożańsku (2010 r.).

Pierwotnym celem Kół było organizowanie dla kobiet wiejskich spotkań i szkoleń w tym np., kursów gotowania i szycia, a także wycieczek, pielgrzymek, zabaw, przedstawień, a w czasie nasilenia prac polowych – opieki nad małymi dziećmi. Obecnie Koła Gospodyń Wiejskich chętnie uczestniczą w życiu gminy, są inicjatorem wielu poczynań społecznych, reprezentując swoje miejscowości na wiejskich, gminnych i powiatowych. Należy podkreślić że kultywują one tradycję występowania na uroczystościach w strojach ludowych oraz są wykonawcami wieńców dożynkowych.

Na stałe w kalendarz uroczystości gminnych wpisały się również patriotyczne uroczystości rocznicowe upamiętniające zestrzelenie nad Pawłosiowem polskich lotników we wrześniu 1939 r.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

W myśl art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r. poz. 11446), formami ochrony zabytków są;

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Na terenie Gminy Pawłosiów zaledwie pięć obiektów objętych zostało prawnymi formami ochrony, w postaci wpisu do rejestru zabytków z czego trzy obiekty to zabytki nieruchome, a dwa to zabytki archeologiczne. Żaden zabytek nie jest chroniony przez uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Numer rejestru zabytków	Data wpisu
1.	Cieszacin Wielki	Zespół Dworski	A – 402	16.01.1984 r.
2.	Ożańsk	Park Dworski	A – 177	12.04.1996 r.
3.	Pawłosiów	Zespół dworski	A – 1221	01.02.1997 r.
4.	Wierzbna	Stanowisko archeologiczne Osada średniowieczna	A-581	02.12.1970 r.
5.	Wierzbna	Stanowisko archeologiczne Osada z okresu wpływów rzymskich	A-584	02.12.1970 r.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

W celu właściwej oceny stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Pawłosiów oraz możliwości w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>1. Niewielki lecz różnorodny zasób dziedzictwa kulturowego obejmujący:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zespoły dworsko-parkowe - budynki użyteczności publicznej - drewnianą zabudowę wiejską - obiekty militarne - kapliczki krzyże i figury przydrożne i parkowe - cmentarze - stanowiska archeologiczne <p>2. Dogodna lokalizacja, na którą wpływ ma:</p> <ul style="list-style-type: none"> - bezpośrednie sąsiedztwo miasta powiatowego - przebiegająca przez obszar gminy autostrada oraz dwa zjazdy z autostrady usytuowane na terenie gminy i w bezpośrednim jej sąsiedztwie - dobre skomunikowanie gminy z miastem wojewódzkim oraz portem lotniczym Rzeszów-Jasionka - dobre skomunikowanie z atrakcyjnymi turystycznie miejscowościami (Jarosław, Przeworsk, Pruchnik Łañcut, Przemyśl i Zarzecze) - bliskość granicy polsko – ukraińskiej i polsko – słowackiej <p>3. Walory środowiska naturalnego:</p> <ul style="list-style-type: none"> - nieskażone środowisko naturalne - urozmaicona rzeźba terenu - pomniki przyrody <p>4. Działalność gminnych jednostek kultury między innymi w zakresie krzewienia kultury ludowej, tradycji i niematerialnego dziedzictwa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Gminny Ośrodek Kultury w Pawłosiowie - Gminna Biblioteka Publiczna w Pawłosiowie z filiami w Cieszacinie Wielkim i Wierzbnej <p>5. Działalność Kół Gospodyń Wiejskich, zespołów folklorystycznych i stowarzyszeń kultywujących lokalne</p>	<p>1. Brak przestrzegania stref ochrony konserwatorskiej wynikających z ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy.</p> <p>2. Mała liczba obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków,</p> <p>3. Zły lub bardzo zły stan techniczny obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków i wielu obiektów ujętych w ewidencji zabytków,</p> <p>4. Niewłaściwe wykonywanie remontów obiektów ujętych w ewidencji zabytków i utrata ich historycznego kształtu.</p> <p>5. Niekontrolowane rozbiórki obiektów ewidencyjnych</p> <p>6. Brak fachowej pielęgnacji pomnikowych drzew zlokalizowanych na terenie gminy.</p> <p>7. Niska świadomość społeczna w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego</p> <p>8. Niska wiedza o prawnych zobowiązaniach właścicieli do należytego utrzymania obiektów zabytkowych,</p> <p>9. Brak środków w budżecie Gminy przeznaczanych na prowadzenie prac przy zabytkach</p> <p>10. Niski poziom wiedzy na temat źródeł i sposobów pozyskiwania środków na odnowę obiektów zabytkowych.</p> <p>11. Małe zasoby lokalnego kapitału inwestycyjnego.</p> <p>12.</p> <p>13. Niewielka ilość miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego pokrywających teren gminy.</p> <p>14. Brak infrastruktury turystycznej: informacji turystycznej, miejsc noclegowych itp.</p> <p>15. Brak tablic informacyjnych oraz oznakowania miejsc historycznych.</p>

<p>tradycję oraz upowszechniających kulturę ludową.</p> <p>6. Wysoki poziom estetyki miejscowości wchodzących w skład gminy</p> <p>7. Funkcjonowanie izb pamięci przy szkołach w Pawłosiowie, Cieszacinie Wielkim i Wierzbnej.</p>	<p>16. Brak programów badawczych dla obiektów zabytkowych na terenie gminy</p> <p>17. Odływ ludzi młodych z uwagi na bezrobocie oraz brak oferty edukacyjno – kulturalnej</p> <p>18. Postrzeganie gminy przez turystów jako terenu o niskiej atrakcyjności turystyczno – rekreacyjnej.</p>
--	--

SZANSE	ZAGROŻENIA
<p>1. Podjęcie prac remontowych i rewaloryzacyjnych przy najbardziej charakterystycznych dla gminy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność gminy</p> <p>2. Możliwość wykorzystania dogodnej lokalizacji gminy na uczęszczanym szlaku komunikacyjnym w celu ściągnięcia turystów przejeżdżających przez gminę w kierunku Bieszczad, Przemyśla czy Lwowa.</p> <p>3. Możliwość wytyczenia atrakcyjnych krajobrazowo i historycznie, śródpolnych szlaków turystycznych pieszych, biegowych, rowerowych i konnych łączących ze sobą zlokalizowane w sąsiednich miejscowościach gminy (lub sąsiednich gminach) atrakcyjne obiekty np. zespoły dworsko-parkowe.</p> <p>4. Oznakowanie atrakcyjnych obiektów zabytkowych, miejsc historycznych i szlaków turystycznych.</p> <p>5. Możliwość pozyskania środków finansowych na prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, w tym ze środków pozostających w dyspozycji Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Urzędu Marszałkowskiego, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz ze środków unijnych.</p> <p>6. Możliwość pozyskania w Narodowym Funduszu Ochrony Środowiska środków finansowych na pielęgnację pomnikowych drzew.</p>	<p>1. Pogorszenie stanu technicznego i degradacja obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków.</p> <p>2. Wykonywanie prac remontowych przy zabytkach ujętych w gminnej ewidencji prowadzących do zniekształcania ich pierwotnego wyglądu (wymiana pokryć i konstrukcji dachu, wymiana stolarek okiennych i drzwiowych, przemulowania ścian, zmiany elewacji - likwidacja oszalowania, ocieplenia, otynkowania oraz wprowadzanie obcej kolorystyki).</p> <p>3. Niekontrolowana rozbiórka obiektów budownictwa drewnianego ujętych w gminnej ewidencji zabytków</p> <p>4. Całkowity zanik lokalnych form drewnianego budownictwa wiejskiego.</p> <p>5. Zanikanie świadomości i wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego gminy i regionu, a co za tym idzie brak identyfikacji mieszkańców ze swoją gminą</p> <p>6. Budowa i wprowadzanie elementów architektonicznych, niewpisujących się w krajobraz kulturowy gminy.</p> <p>7. Brak respektowania stref ochrony konserwatorskiej ustalonych w studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego gminy.</p> <p>8. Stopniowe wypadanie/obumieranie pomnikowych drzew zlokalizowanych na terenach parków podworskich)</p> <p>9. Zbyt wolne tempo prac związanych z rewitalizacją wybranych obszarów.</p> <p>10. Zdarzenia losowe.</p>

<ol style="list-style-type: none">7. Możliwość zarezerwowania w budżecie gminnym środków finansowych na prowadzenie prac przy zabytkach będących jej własnością,8. Możliwość zarezerwowania w budżecie gminnym środków finansowych na udzielanie dotacji innym właścicielom obiektów zabytkowych na prace przy obiektach zabytkowych,9. Popularyzowanie wiedzy o walorach gminy wśród potencjalnych turystów oraz mieszkańców.10. Uwzględnienie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w dokumentach programowych i planistycznych gminy.11. Respektowanie ustaleń dotyczących ochrony zabytków zawartych w już obowiązujących dokumentach gminnych.12. Zachowanie tożsamości regionalnej mieszkańców poprzez ich aktywny udział w stowarzyszeniach, kołach i zespołach oraz organizowanych przez instytucje kultury wydarzeniach mających na celu kultywowanie lokalnego dziedzictwa niematerialnego.13. Promowanie tworzenia i rozwoju gospodarstw agroturystycznych,14. Rewitalizacja najbardziej zdegradowanych i najcenniejszych pod względem historycznym obiektów gminy poprzez nadanie im nowej, społecznie użytecznej funkcji.	
--	--

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy Pawłosiów powinien służyć ochronie dziedzictwa kulturowego oraz zwiększeniu jego znaczenia dla szeroko rozumianego rozwoju gminy przez: zachowanie dziedzictwa materialnego i niematerialnego, wzrost świadomości społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, promocję regionalnego dziedzictwa kulturowego, wspieranie działań planistycznych celem odpowiedniej ochrony i ekspozycji zabytków.

Ponadto należy podkreślić, że zawarte w ww. programie założenia przewiduje się do realizacji na okres wieloletni i dodatkowo nie są one ostateczne, w związku z czym, w przeciągu czasu mogą ulegać modyfikacji czy wręcz przeorientowaniu, na co wpływ mogą mieć dostępne środki finansowe, pojawiające się nowe uwarunkowania, możliwości, zagrożenia oraz wypadki losowe.

7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami

Priorytet I

Ochrona krajobrazu kulturowego Gminy Pawłosiów oraz świadome kształtowanie przestrzeni.

Priorytet II

Promocja edukacja i dokumentacja dziedzictwa kulturowego Gminy Pawłosiów.

Priorytet III

Rewaloryzacja wybranych obszarów i obiektów najcenniejszych pod względem zabytkowym.

7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki nad zabytkami

Priorytet I: Ochrona krajobrazu kulturowego oraz świadome kształtowanie przestrzeni	
Kierunki działań	Zadania
Przestrzeganie i rozszerzenie stref ochrony konserwatorskiej	– Przestrzeganie stref ochrony „A”, „B”, „E”, „K” i „OW” wyznaczonych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pawłosiów – Ustalenie stref ochrony konserwatorskiej dla następujących obiektów wojskowych: 1. Bunkier w Wierzbnej 2. Strzelnica w Pawłosiowie
Rozszerzenie ochrony konserwatorskiej	– Wspieranie działań zmierzających zwiększenia liczby obiektów wpisanych do rejestru zabytków (w szczególności położonych na

<p>poprzez wpisy do rejestru zabytków sporządzanie MPZP</p> <p>oraz włączanie do gminnej ewidencji zabytków</p> <p>Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego</p>	<p>terenie gminy kapliczek oraz pozostałości założenia dworskiego w Cieszacinie Małym)</p> <ul style="list-style-type: none"> – Opracowanie i uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla stref ochrony „A” „B” „E” i „K” „OW” wyznaczonych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pawłosiów – Bieżący monitoring, weryfikacja i aktualizacja obiektów włączonych do gminnej ewidencji zabytków <p>– Zwrócenie bacznej uwagi w czasie uchwalania dokumentów dotyczących zagospodarowania przestrzennego oraz strategii na kwestie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz środowiska przyrodniczego</p> <ul style="list-style-type: none"> – Ustawienie przy obiektach zabytkowych tablic informacyjnych z podstawowymi danymi na ich temat
---	--

Priorytet II: Promocja, edukacja i dokumentacja dziedzictwa kulturowego Gminy Pawłosiów

Kierunki działań	Zadania
<p>Popularyzacja i udostępnianie informacji o dziedzictwie kulturowym gminy</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Publikacja informacji o zabytkach i atrakcjach turystycznych na stronie internetowej gminy – Opublikowanie na stronie internetowej gminy programu opieki nad zabytkami oraz ewidencji zabytków
<p>Promocja najbardziej charakterystycznych zabytków oraz walorów krajobrazowo-przyrodniczych gminy.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Opracowanie i promocja szlaków turystycznych (tras pieszych, biegowych, ścieżek rowerowych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego gminy – Utworzenie elementów infrastruktury służącej funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej poprzez oznakowanie szlaków, ustawienie tablic informacyjnych w ciekawych historycznie miejscach, wykonanie elementów małej architektury (ławki stojaki na rowery) – Wsparcie inicjatyw zmierzających do zbierania, opracowywania i publikowania historycznych pamiątek, w tym dokumentów i fotografii zebranych wśród mieszkańców gminy.
<p>Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Wsparcie inicjatyw badawczych związanych dziedzictwem kulturowym Gminy Pawłosiów – Wspieranie działań służących wykonywaniu dokumentacji obiektów zabytkowych w tym inwentaryzacji w celu zebrania i usystematyzowania lokalnych form budownictwa drewnianego oraz jego dekoracji – Dokumentowanie obiektów ewidencyjnych oraz innych historycznych obiektów nie mających szans na przetrwanie.

- Inicjowanie i wspieranie realizacji kursów, wystaw i innych działań edukacyjnych
- Wprowadzanie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w tym niematerialnego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej przez organizowanie i wspieranie zajęć szkolnych
- (tańce ludowe, śpiewy, wykonywanie tradycyjnych ozdób świątecznych)

Priorytet III: Rewaloryzacja wybranych obszarów i obiektów najcenniejszych pod względem zabytkowym

Kierunki działań

Zadania

Wstrzymanie procesu degradacji zabytków i poprawa stanu ich zachowania

- Przygotowanie dokumentacji i remont zabytkowego dworu w Cieszacinie Wielkim oraz ujętego w ewidencji zabytków budynku dawnej szkoły w Kidałowicach.
- Opracowanie inwentaryzacji i podjęcie fachowych prac pielęgnacyjnych przy zlokalizowanych między innymi w parkach podworskich drzewach będących pomnikami przyrody.
- Uzupełnianie nasadzeń drzew w parkach podworskich, z zachowaniem pierwotnej lokalizacji drzewa oraz jego gatunku.
- Nasadzenie nowych drzew w alei na ewidencyjnej części cmentarza w Kidałowicach
- Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy
- Adaptacja i nadanie nowej funkcji nieużytkowanym obiektom zabytkowym stanowiących własność gminy (dwór w Cieszacinie Wielkim, dawna szkoła w Kidałowicach)
- Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni
- Dofinansowanie prac remontowych i konserwatorskich przy obiektach zabytkowych nie stanowiących własności gminy
- Monitoring stanu zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków

8.

INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Cele i zadania przedstawione w niniejszym programie będą realizowane przez:

- 1.** Instrumenty prawne określające politykę w dziedzinie ochrony zabytków na poziomie państwowym i wojewódzkim, a także dokumenty (w tym planistyczne) wytworzone przez gminę oraz przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (w tym wpisy do rejestru zabytków czy ujęcie w wojewódzkiej ewidencji zabytków)
- 2.** Instrumenty finansowe obejmujące dotacje i subwencje ze środków zewnętrznych (w tym pochodzących z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Województwa Podkarpackiego, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego czy środków unijnych), jak i środków wewnętrznych złożonych (w tym środki gminne i środki własne właścicieli obiektów zabytkowych).
- 3.** Instrumenty społeczne w tym współdziałanie z organizacjami społecznym, wspieranie procesu tworzenia zrzeszeń publiczno-prywatnych, edukacja, oraz współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych.
- 4.** Koordynację obejmującą dokumenty gminne z zakresu planowania przestrzennego, a zwłaszcza strategie rozwoju, plany odnowy wsi oraz programy rewitalizacji.
- 5.** Instrumenty kontrolne, w tym aktualizację gminnej ewidencji zabytków, analiza stanu obiektów zabytkowych, monitoring realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zgodnie artykułem 87 pkt. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.) Wójt Gminy ma obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

Sprawozdanie takie ma być przedstawione Radzie Gminy. W celu dokonania oceny gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Pawłosiów niezbędne jest prowadzenie monitoringu czynności podejmowanych dla realizacji poszczególnych działań określonych w tym programie.

Sprawozdanie powinno uwzględniać wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania gminnego programu oraz efektywność realizacji tych zadań.

Ocena realizacji powinna zostać wykonana w oparciu o następujące kryteria:

Rejestr Zabytków nieruchomości:

1. Zwiększenie liczby obiektów wpisanych do rejestru zabytków.
2. Prace remontowe wykonane przy obiektach architektury indywidualnie wpisanych do rejestru zabytków.

Ewidencja zabytków:

3. Bieżąca weryfikacja gminnej ewidencji zabytków (włączanie i wyłączenie obiektów z ewidencji po zasięgnięciu opinii Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków)
4. Wykonanie prac remontowych przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Ustalenie Ochrony w MPZP lub decyzjach lokalizacyjnych:

5. Stopniowe opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla stref ochrony A, B, E, K i OW wyznaczonych w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pawłosiów.
6. Inne miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego uwzględniające strefową lub indywidualną ochronę zabytków.

Strefy ochrony:

7. Przestrzeganie stref ochrony A, B, E, K i OW wyznaczonych w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pawłosiów oraz wykonanie dla ww. obszarów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.
8. Wprowadzenie stref ochronny konserwatorskiej w dokumentach strategicznych i planistycznych Gminy dla obiektów militarnych w Pawłosiowie i Wierzbnej.

9. Inne dokumenty wytworzone na poziomie gminy, uwzględniające strefy lub obiekty chronione.

Edukacja i popularyzacja:

10. Oznakowanie obiektów historycznych.
11. Podjęte przez Gminę działania edukacyjne oraz inne działania na rzecz popularyzacji dziedzictwa kulturowego.
12. Utworzenie szlaków turystycznych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego gminy;

Współpraca: (z instytucjami, urzędami, stowarzyszeniami i prywatnymi właścicielami.

13. Współpraca Urzędu Gminy z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego;
14. Współpraca Urzędu Gminy z właścicielami zabytków;

Środki finansowe:

15. Wysokość środków finansowych pozyskanych na opiekę nad zabytkami ze źródeł zewnętrznych.
16. Wysokość środków zarezerwowanych w budżecie Gminy na prowadzenie prac przy zabytkach.
17. Poziomu wydatków środków gminnych na realizację gminnego programu opieki nad zabytkami;

Zabytkowa zieleń:

18. Prace rewaloryzacyjne zabytkowych parków oraz ich pozostałości (wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków)
19. Pielęgnacja drzew uznanych za pomniki pomnikowych oraz innych drzew rosnących w parkach dworskich oraz ich pozostałościach (wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków).
20. Prace porządkowe w obszarach parków, ich pozostałości (rejestrowych i ewidencyjnych) oraz na ewidencyjnych cmentarzach.

Inne:

21. Kryteria mogące mieć wpływ na stopień realizacji uwzględnionych w programie zadań.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Poniższe informacje wskazują możliwości finansowania w różnorodnych obszarach działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego. Nie stanowią one jednak bezpośredniego wskazania sposobów finansowania poszczególnych zadań. Ze względu na fakt, że ochrona zabytków i opieka nad zabytkami realizowana jest poprzez różnorodne działania - dotyczące zarówno sfery materialnej (np., konserwacja i renowacja zabytków, zabezpieczenia) jak i niematerialnej (np. edukacja i popularyzacja wiedzy) - system finansowania opieki i ochrony zabytków w Polsce złożony jest z wielu różnorodnych i niezależnych od siebie elementów. Zakłada się, że zadania wskazane w niniejszym programie finansowane będą zarówno ze środków, które pozostają w dyspozycji lub w zasięgu samorządu terytorialnego, jak również inne źródła (rządowe, prywatne, itp.)

Podstawowymi źródłami finansowania są:

- finanse publiczne: - krajowe (budżet państwa, budżety samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, fundusze celowe) - zagraniczne (środki Unii Europejskiej i inne środki pomocowe)
- finanse prywatne (osób fizycznych i prawnych, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.)

Zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega m.in. na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, a także na prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz jego zabezpieczeniu, w celu utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Również finansowanie tych działań jest obowiązkiem właścicieli lub posiadaczy zabytków. Opieka nad zabytkami stanowiącymi własność samorządu terytorialnego jest zadaniem własnym tego samorządu. Wsparciem w realizacji powyższych zadań mogą być środki publiczne przekazywane w formie dotacji celowej, udzielanej na wniosek właściciela, użytkownika lub osób przez nie upoważnionych.

1. Finanse publiczne - budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych

Dotacje na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane, przeznaczane z budżetu państwa i budżetów samorządów lokalnych, mogą być udzielane przez:

- **Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:**

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi na działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 –2020”. Corocznie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza nabór wniosków do prowadzonych przez siebie programów. Dla realizacji zadań z zakresu ochrony zabytków najważniejszy jest Program „Dziedzictwo kulturowe”
- **Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** (ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda)
 - Wojewódzki Konserwator Zabytków, oprócz działań administracyjnych, realizuje ustawowo określone zadania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, przy pomocy środków z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda. Udzielane przez WKZ dotacje dotyczą ściśle określonych w Ustawie o ochronie zabytków prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych przy zabytkach nieruchomych i ruchomych. WKZ corocznie ogłasza nabór wniosków w dwóch terminach: do 28 lutego dla wniosków na prace planowane do wykonania w danym roku oraz do 30 czerwca na realizację refundacji poniesionych wcześniej nakładów.
- **Fundusz Kościelny** w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji:
 - Dodatkową możliwość wsparcia prac przy zabytkach sakralnych daje Fundusz Kościelny (funkcjonujący w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji). Fundusz Kościelny jest ustawową formą rekompensaty za utracone przez kościoły dobra ziemskie. Jednym z celów funduszu jest dofinansowywanie remontów i konserwacji obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, w tym podstawowe prace zabezpieczające obiekt. Katalog prac objętych dofinansowaniem nie uwzględnia otoczenia, wystroju wewnątrz, zabytków ruchomych będących wyposażeniem świątyni, jednak nie zawiera ograniczenia związanego z wpisaniem obiektu do rejestru zabytków: dotyczy wszystkich obiektów sakralnych, także tych, znajdujących się w ewidencji zabytków.
- **Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej:**
 - Fundusz dysponuje środkami przeznaczonymi na finansowanie ochrony środowiska i gospodarki wodnej w celu realizacji zasady zrównoważonego rozwoju i polityki ekologicznej państwa. Możliwe jest pozyskanie środków z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Rzeszowie m.in. na dofinansowywanie prac związanych z pielęgnacją zabytkowego

drzewostanu oraz odtworzeniem zbiorników wodnych w zabytkowych zespołach dworsko-parkowych.

- **Budżet Województwa Podkarpackiego:**

- Z budżetu Województwa Podkarpackiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, znajdującym się na terenie województwa podkarpackiego, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe oraz znajdującym się w złym stanie technicznym. O dotację może ubiegać się każdy podmiot będący właścicielem lub posiadaczem zabytku. Ponadto w ramach sprawowanego nad działalnością kulturalną mecenatu Samorząd Województwa Podkarpackiego udziela dotacji celowych dla organizacji pozarządowych i innych podmiotów.

- **Budżety samorządów lokalnych:**

- Działając na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące samorządów lokalnych, a więc Rady Powiatów, Rady Gmin, Rady Miast, mają prawo udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na swoim terenie. Zasady udzielania ww. dotacji, są określane w podjętych uchwałach, tworzących prawo lokalne.

- **Środki europejskie:**

- Znaczne środki finansowe na różnorodne działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, są możliwe do pozyskania z funduszy europejskich. W ramach tych funduszy najważniejszym źródłem finansowania różnorodnych projektów kulturalnych jest obecnie Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 oraz PROW

2. Finanse niepubliczne – źródła prywatne

Według zapisu w Narodowej Strategii Rozwoju Kultury: „polski model finansowania kultury zakłada, że mecenat prywatny jest uzupełnieniem, a nie alternatywą dla publicznego finansowania kultury. Łączenie środków publicznych z prywatnymi jest swoistym docelowym elementem systemu.” W praktyce jednak, szczególnie dotyczącej utrzymania, rewaloryzacji i konserwacji zabytków nieruchomych znajdujących się w rękach osób prywatnych lub osób prawnych (szczególnie przedsiębiorstw), finansowanie w znacznej mierze odbywa się w oparciu o własne środki. Wielkość niepublicznych źródeł finansowania – zarówno

osób fizycznych jak i osób prawnych, w tym przedsiębiorstw, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp. – przeznaczonych na ten cel jest z pewnością znaczna, lecz trudna do oszacowania.

3. Finansowanie działalności naukowej, edukacyjnej i popularyzatorskiej:

Realizacja i finansowanie działalności popularyzatorskiej, edukacyjnej i naukowej, jest działaniem wykonywanym przez wiele niezależnych podmiotów. Działalność ta jest jednym z celów statutowych zarówno instytucji finansowanych z budżetu państwa należących do sektora administracji zespolonej (Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków), jak i będących w gestii Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków) oraz samorządowych instytucji kultury Województwa Podkarpackiego, stowarzyszeń i organizacji pozarządowych, korzystających z dotacji państwowych, samorządowych i prywatnych. Jednostki te realizują działalność popularyzatorską poprzez organizowanie konferencji, wystaw, działalność publicystyczną, prowadzenie imprez promujących dziedzictwo kulturowe województwa podkarpackiego.

Finansowanie działań naukowych, edukacyjnych i popularyzatorskich następuje w różnorodnej formule, co utrudnia zbilansowanie przeznaczonych na nie środków. Przekazywanie środków odbywa się poprzez: dotacje na działalność bieżącą (np. dla instytucji kultury), dotacje celowe przyznawane na zasadach konkursu ofert lub dotacje na realizację wskazanych zadań. W części jest to także działalność podejmowana społecznie przez członków organizacji i stowarzyszeń. Podmioty prowadzące taką działalność korzystają ponadto z prawa aplikowania o środki zewnętrzne np. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na zadania mieszczące się w priorytetach Programów.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

Program Ochrony Zabytków wdrażany będzie przez Wójta Gminy Pawłosiów. Wójt do realizacji programu może wyznaczyć Koordynatora programu. Wdrażanie programu odbywać się będzie przy udziale koordynatora we współpracy z odpowiednimi komórkami merytorycznymi Urzędy Gminy, jednostkami budżetowymi gminy, administratorami, właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych położonych na terenie gminy. Ponadto program przewiduje współpracę z instytucjami szczebla wojewódzkiego, w szczególności z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Wśród planowanych i prowadzonych przez gminę inwestycji na lata 2017-2020, związanych z ochroną zabytków wraz z ich bezpośrednim otoczeniem, a także innych obiektów o cechach zabytkowych np. pomników, miejsc upamiętniających i itp. uwzględnionych w dokumentach strategicznych gminy przewiduje się następujące zadania:

Lp.	Zadanie	Planowany okres realizacji	Szacunkowe koszty realizacji w zł	Źródło finansowania
1.	Remont i modernizacja zabytkowej, nieużytkowanej szkoły w Kidałowicach	2018 – 2020	1,5 mln zł	Środki własne, Środki unijne
2.	Remont i modernizacja zabytkowego dworu w Cieszacinie Wielkim Wraz z rewitalizacją parku	2016 – 2020	3 mln zł	Środki własne, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Marszałek Województwa, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,

				Środki unijne
3.	Remont i zabytkowych kapliczek w Kidałowicach	2018-2020	40 tys. Zł	Środki własne
4.	Remont i zabytkowej kapliczki w Tywoni	2017-2020	20 tys. zł	Środki własne
5.	Remont Zabytkowych kapliczek w Cieszacinie Małym	2017-2020	50 tys. Zł	Środki własne
6.	Remont zabytkowej kapliczki we Wierzbnej.	2018-2020	50 tys. zł.	Środki własne
7.	Pielęgnacja pomników przyrody rosnących na terenach dawnych parków dworskich	2018-2020	150 tys. zł	Środki własne, Fundusz Ochrony Środowiska
8.	Rekultywacja stawu z dawnego założenia dworskiego w Kidałowicach	2018-2020	200 tys. zł	Środki własne, Funduszu Ochrony Środowiska

Gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy Pawłosiów powinien służyć ochronie dziedzictwa kulturowego oraz zwiększeniu jego znaczenia dla szeroko

rozumianego rozwoju gminy Należy podkreślić, że realizacja zadań, uzależniona będzie od dostępnych środków finansowych, w tym zarezerwowanych w corocznych planach budżetowych oraz wieloletnich planach finansowych gminy. Pożądanym rozwiązaniem jest dofinansowywanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków, za sprawą wystosowania odpowiedniej uchwały, określającej tryb i zasady udzielenia dotacji celowych. Rada Gminy opracowuje zasady najkorzystniejsze z perspektywy lokalnej społeczności i samorządu, zaś środki wsparcia finansowego w miarę możliwości powinny utrzymywać się na stałym poziomie. Dotacje celowe mogą dotyczyć najpilniejszych potrzeb konserwatorskich, mających m.in. związek z nieszczęśliwymi wypadkami. Ponadto realizacja zadań związanych z opieką i ochroną nad zabytkami opierać się będzie na systematycznym pozyskiwaniu środków pozabudżetowych.

12. BIBLIOGRAFIA

Opracowania drukowane:

1. Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1784, t. 4, pod red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2012
2. Katalog zabytków nieruchomości województwa podkarpackiego, praca zbiorowa pod kier. G. Stojak, Rzeszów 2011
3. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, F. Sulimierskiego, Warszawa 1880
4. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 4, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, F. Sulimierskiego, Warszawa 1883
5. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 7, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, F. Sulimierskiego, Warszawa 1886
6. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 11, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, F. Sulimierskiego, Warszawa 1890
7. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 12, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, F. Sulimierskiego, Warszawa 1892
8. Zabytki architektury i budownictwa w Polsce, województwo przemyskie, t. 33, pod red. A. Kłoczko, H. Krzyżanowska, Warszawa 1998
9. R. Aftanazy, Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, t. 8, Wrocław 1996
10. M. Gosztyła, M. Proksa, Dwory województwa przemyskiego, Rzeszów 1996
11. P. Libicki, Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu, Poznań 2012
12. M. Michałowicz-Kubał, Zamki, dwory i pałace województwa podkarpackiego, Krosno 2006
13. J. Piórecki, Zabytkowe Ogrody i Parki Województwa przemyskiego, Rzeszów 1989

14. S. Polakowski, Pozostałości założeń dworskich województwa podkarpackiego,
Krosno 2010

Internet:

1. gminapawlosiow.pl
2. przemysl.ap.gov.pl
3. starostwo.jaroslawn.pl
4. mapie.eu